

Vitaal Centraal Zuid-Limburg

Een economische schets van de regio

Maart 2007

Kennis en Economisch Onderzoek

Rabobank Nederland

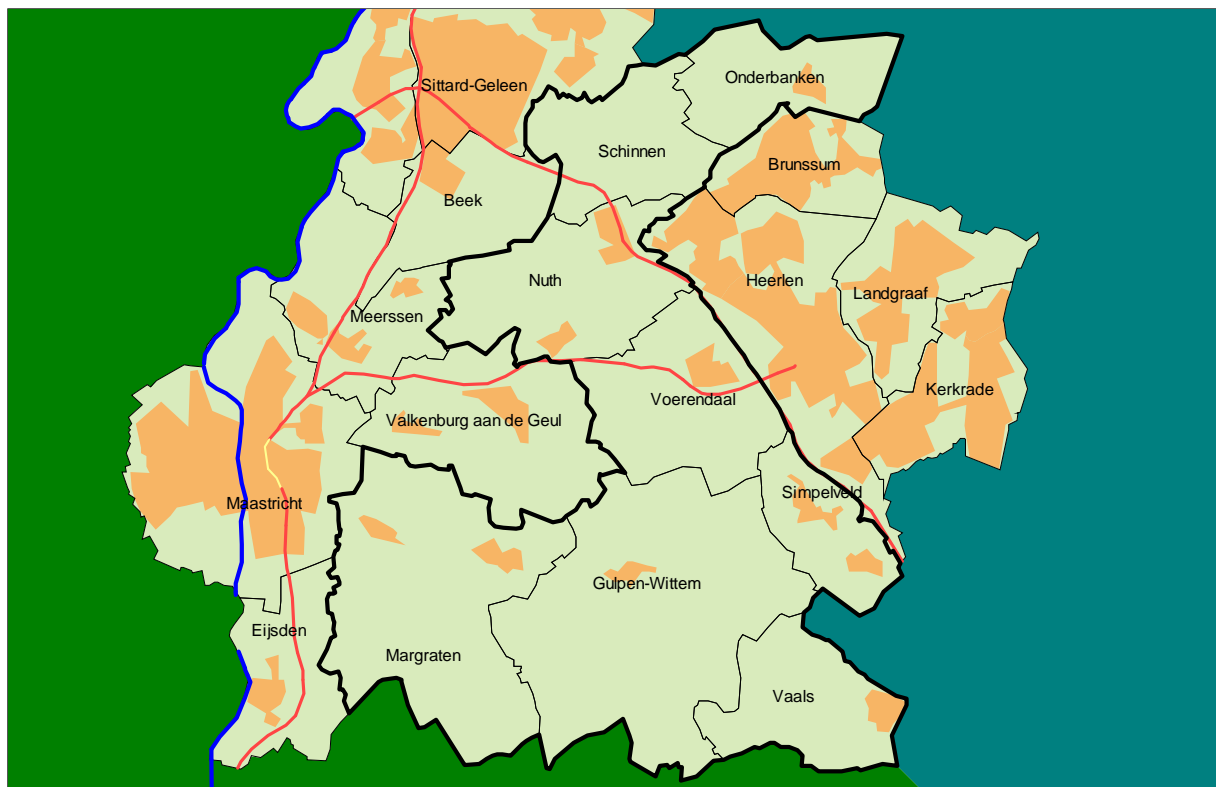
Inhoud

Samenvatting en conclusies	3
1. Bedrijvigheid in regio Zuid-Limburg	6
2. Karakterisering van de Economie	13
3. Positie regio Zuid-Limburg in breder perspectief	22
Bijlagen	27
Interviews	
<i>“We moeten bereid zijn over eigen grenzen heen te gaan”</i>	9
<i>“Zuid-Limburg moet lef tonen”</i>	11
<i>“Kwalitatief hoogwaardig verblijven, daar gaat het hier om”</i>	18
<i>“Regels zijn bevroren doelen”</i>	20
<i>“We kunnen van Zuid-Limburg de parel aan onze ketting maken”</i>	26

Samenvatting en conclusies

Op 1 januari 2007 zijn de Rabobanken Centraal Plateau Limburg, Heuvelland, Mergelland en Simpelveld gefuseerd tot de Rabobank Centraal Zuid-Limburg. Om de economische kenmerken van het nieuwe werkgebied in kaart te krijgen heeft de nieuwe bank deze economische studie laten uitvoeren. Het betreft een kwantitatieve schets van het gebied en vijf interviews met sleutelpersonen uit de lokale economie. De verslagen van deze interviews vindt u in columns in deze studie. De studie begint met een beschrijving van de economische prestaties van de regio in hoofdstuk 1. In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de belangrijkste karakteristieken van de economie en tot slot behandelen we de positionering van de lokale economie in een bredere regionale context. Hieronder vindt u de belangrijkste conclusies die bovendien zijn samengevat in een sterkte-zwakte tabel. Op basis van de interviews zijn bovendien enkele kansen en bedreigingen geformuleerd.

Op de kaart van Zuid-Limburg zijn de gemeenten, die tot het nieuwe werkgebied van de Rabobank Centraal Zuid-Limburg behoren, weergegeven door middel van een dikke lijn om de gemeenten heen. Deze gemeenten staan centraal in deze economische schets en worden afgezet tegen Nederland en de omliggende steden. Het gebied karakteriseert zich namelijk als landelijk gebied tussen de sterk stedelijke gemeenten Sittard-Geleen, Heerlen, Kerkrade en Maastricht.

Economische prestatie blijft nog achter

De economie in de regio Centraal Zuid-Limburg heeft zich de laatste jaren relatief matig ontwikkeld, wanneer we de groei afzetten tegen die in andere regio's in ons land. De regio lijkt hiermee **conjunctuurgevoelig** te zijn. In tijden van economische neergang is dit een nadeel. In betere economische tijden daarentegen kunnen zulke regio's sterk profiteren van forse (inter)nationale expansie. De huidige oplevende conjunctuur kan voor de regio dus een startsein zijn voor betere tijden. Opvallend is echter dat de **exportgerichtheid** van het regionale bedrijfsleven in Centraal Zuid-Limburg nog vrij **laag** is. Ondanks haar ligging nabij België en Duitsland. De **sterke investeringen** van het bedrijfsleven wijzen

wel op het aantrekken van de regionale economie. Voor forse groeicijfers ontbeert de regio echter een moderne, toekomstgerichte branchering van het bedrijfsleven en een sterke dynamiek.

Binnen de grotere regio heeft niet Centraal Zuid-Limburg, maar eerder het omliggend stedelijk gebied zo'n **economische spilfunctie**. Maastricht en Heerlen kennen een moderne meer toekomstgerichte branchering en het bedrijfsleven in met name Heerlen kent een grote dynamiek. De omliggende steden functioneren als een concentratiegebied van kansrijke, groeiende branches. Met de ziekenhuizen en Maastricht met haar universiteit zijn deze steden in potentie aantrekkelijk voor kennisintensieve bedrijvigheid gelieerd aan zorg en onderwijs. Centraal Zuid-Limburg kan hiervan mee profiteren. Dan moet de regio zich profileren als aangenaam vestigingsgebied voor **dienstverlenende activiteiten** die goed in te passen zijn in het landschap.

Wonen staat centraal in Centraal Zuid-Limburg

Qua ruimtelijke structuur is de regio Centraal Zuid-Limburg een vrij eenduidig gebied. Het kenmerkt zich door een grote spreiding van kernen in een rurale setting van gemengde landbouw en natuur. Op sociaal-cultureel vlak is dat eveneens het geval. Economisch gezien geldt de **woon- en verblijfsfunctie** als een gebiedsbreed kenmerk. Het aantrekkelijke landschap en de rust zorgen voor een aangenaam woonklimaat. De regio heeft als gevolg hiervan dan ook een **woonfunctie voor omliggende gebieden**. Maar liefst de helft van de werkende beroepsbevolking in Centraal Zuid-Limburg werkt in één van de omliggende steden. Heerlen is de belangrijkste bestemmingsgemeente voor pendelaars uit Centraal Zuid-Limburg. Maastricht en Sittard-Geleen trekken ook veel pendelaars aan. De **toeristische sector is prominent aanwezig**. De in deze sector actieve bedrijvigheid is verspreid door het gebied te vinden en zorgt voor een aanzienlijk deel van de werkgelegenheid, in het bijzonder in Gulpen-Wittem en Vaals. De regio genereert de nodige inkomsten uit ééndaags en opvallend veel meerdaags bezoek van mensen uit andere landsdelen.

Economische verbanden met omliggende steden zijn gering

Er is geen **economisch zwaartepunt** binnen de regio aan te wijzen. De gemeente **Nuth** is in demografisch en economisch opzicht de grootste gemeente, maar niet dominant ten opzichte van de andere gemeenten. Zo'n 23 procent van de werkgelegenheid is in deze gemeente geconcentreerd. De afzonderlijke gemeenten Voerendaal, Vaals en Gulpen-Wittem zijn behoorlijk zelfvoorzienend en de regio als geheel is dat op haar beurt ook. De bevolking richt zich primair op binnen de regio aanwezige voorzieningen, terwijl het bedrijfsleven zich sterk richt op de eigen regionale zakelijke markt. De zuigende werking van Heerlen, Maastricht en Sittard-Geleen is bescheiden. De **regionale economie** straalt daarmee **stabiliteit** en een grote mate van **zelfstandigheid** uit. De keerzijde van de medaille is dat ze **weinig profijt** trekt van **kansen** die de markt in de **omgeving** biedt, het toerisme uitgezonderd.

De groeiperspectieven voor de regionale economie zijn in het algemeen vrij gunstig. Maar om de regionale economie op de toekomst voor te bereiden zijn structurele aanpassingen nodig. Zij kent te weinig autonome dynamiek en is nog te veel traditioneel ingesteld. In de toekomst kan het aangename woon- en verblijfsklimaat ervoor zorgen dat de regio nog sterker in beeld komt als **woonregio** voor mensen die werkzaam zijn in Heerlen, Maastricht en Sittard-Geleen. De rust en de landschappelijke diversiteit zijn kernkwaliteiten om deze woonfunctie in de toekomst te kunnen vervullen, omdat de vraag naar ruimte en ontspanning in de toekomst waarschijnlijk alleen maar groter wordt. Daarnaast spelen de rust en landschappelijke kernwaarden een belangrijke rol in het trekken van toeristen. Het **toerisme** heeft zich in de regio de laatste jaren evenals de **non-profit dienstverlening** – en dan met name de **zorgsector** – sterk ontwikkeld. Het combineren van de sterke toeristisch-recreatieve sector en de opkomende zorg economie bieden kansen voor de regio. De vraag naar kwalitatief hoogwaardige zorg in een kwalitatief hoogwaardige landschappelijke omgeving groeit door de vergrijzende en steeds welvarender wordende bevolking. Om deze kansen te verzilveren zal hierop actief moeten worden

ingespeeld door het passende aanbod aan zorg en recreatie te bieden en door de regio (inter-)nationaal te profileren op dit terrein.

Verder is de regio ook uitermate geschikt voor **internationale dienstverlenende bedrijven** die op zoek zijn naar een aangenaam vestigingsklimaat in een internationaal georiënteerde omgeving. Bedrijven worden steeds meer **footloose**. Door het afnemen van transportkosten en technologische ontwikkelingen met name in communicatietechnologie, zijn bepaalde type bedrijven steeds minder afhankelijk van nabijheid tot markt of toeleveranciers. Een bekend voorbeeld zijn callcenters in Zuid-Afrika die klachten van Nederlandse consumenten afwikkelen. Deze trend van steeds meer footloose bedrijvigheid kan ook voor Zuid-Limburg een belangrijke rol spelen. De relatief perifere ligging ten opzichte van de Randstad hoeft voor dit type bedrijvigheid geen belemmering te zijn. Veelal betreft het hier dienstverlenende ofwel kantoorachtige bedrijvigheid dat goed is in te passen in het kwetsbare natuurschoon van Zuid-Limburg.

SWOT-analyse

Sterkten en zwakten

Sterke punten	Zwakke punten
<ul style="list-style-type: none"> • ligging nabij Duitsland en België • laag aantal stoppende ondernemers • toename aantal investerende bedrijven • sterke toeristisch-recreatieve sector • meer vestigende dan vertrekkende bedrijven • economische stabiliteit en zelfstandigheid • aantrekkelijk woonklimaat • werklust 	<ul style="list-style-type: none"> • achterblijvende exportgerichtheid bedrijfsleven • traditionele productiestructuur (stagnerende industriële sectoren) • beperkte ontwikkeling bedrijventerreinen • laag aantal startende ondernemers • relatief lage schaalgrootte agrarische sector • relatief kleine dienstensector • relatief beperkte economische interactie met directe omgeving • gebrek aan initiatief en lef

Kansen en bedreigingen

Kansen	Bedreigingen
<ul style="list-style-type: none"> • verbreding landbouw • verzilveren vergrijzing (zorg en toerisme) • aantrekkelijk gebied voor <i>footloose</i> dienstverlenende bedrijvigheid • benutten strategische ligging tussen Aken, Luik en Maastricht • over de grens kijken, Euregionale samenwerking 	<ul style="list-style-type: none"> • afnemende bevolking • ontwikkeling kwaliteitsniveau toeristische sector • regelzucht • decentrale nationale ligging • tempo van aanpassing aan de nodige vernieuwing van de economie

1. Bedrijvigheid in regio Zuid-Limburg

1.1 Inleiding

In deze studie ligt de nadruk op de economische prestaties en op de (daarvoor verantwoordelijke) economische karakteristieken van het gebied. In dit eerste hoofdstuk zullen we ingaan op het economisch presteren van de regio. We maken hiervoor onder andere gebruik van de door Rabobank ontwikkelde economische thermometer, waarmee Nederlandse regio's in economisch opzicht met elkaar kunnen worden vergeleken.¹

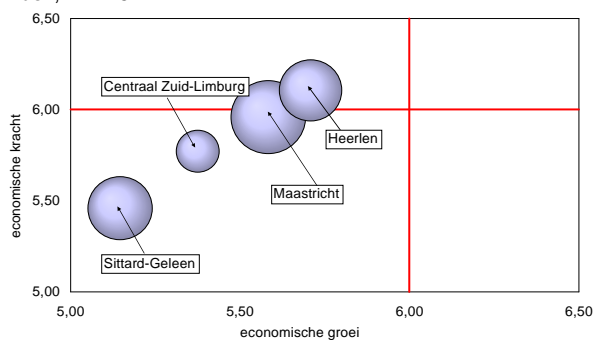
Het onderzoeksgebied omvat het werkgebied van Rabobank Centraal Zuid-Limburg. Dit werkgebied bestaat uit de gemeenten Gulpen-Wittem, Margraten, Nuth, Onderbanken, Schinnen, Vaals, Voerendaal en Simpelveld. Centraal Zuid-Limburg vergelijken we in deze studie onder andere met de omliggende steden Maastricht, Sittard-Geleen, Heerlen en met de COROP-regio Zuid-Limburg² en de provincie Limburg.

1.2 Economisch presteren regio Zuid-Limburg

Met de door Rabobank ontwikkelde economische thermometer kunnen we bestuderen hoe het onderzoeksgebied vanaf 2001 tot en met 2003³ in economisch opzicht heeft gepresteerd. De prestaties zijn voor de jaren 2004 en 2005 niet bekend door ontbrekende gegevens uit de Enquête Regionale Bedrijfsontwikkeling van de Kamer van Koophandel (ERBO). Voor 2006 zijn de ERBO-gegevens wel beschikbaar, maar konden nog niet uit ons thermometermodel worden verwerkt. Voor zover mogelijk zijn de gegevens uit 2006 wel meegenomen in de analyse hieronder.

Figuur 1.1: economische thermometer 2001-2003

Index, NL = 6

Bron: KvK en LISA, bewerking Rabobank

Zoals uit figuur 1.1 blijkt, heeft Centraal Zuid-Limburg in deze drie jaren gemiddeld een matige economische groei laten zien, ook op het gebied van de economische kracht is slecht gepresteerd. Gemiddeld gezien heeft de regio in economisch opzicht slechter dan Nederland gepresteerd. Dit geldt overigens voor het gehele COROP-gebied Zuid-Limburg. De steden Maastricht en Heerlen scoren ook slecht op groei, maar hebben een krachtigere economie. Voor Sittard-Geleen geldt dat zowel de groei als

de kracht van de economie nog beperkter is dan in Centraal Zuid-Limburg.

Met behulp van de economische thermometer worden door de Rabobank rapportcijfers aan regio's of gemeenten gegeven. Het landelijke gemiddelde wordt daarbij op een 6 gezet. In de periode 2001-2003 kreeg het onderzoeksgebied een 5,57. Het rapportcijfer voor de economische prestatie is een gemiddelde van de cijfers voor economische groei en economische kracht. De groei heeft vooral conjuncturele kenmerken, terwijl de kracht meer ingaat op het karakter van de economie (zie Bijlage 1).

¹ Zie Bijlage 1 voor een toelichting op de werking van de economische thermometer.

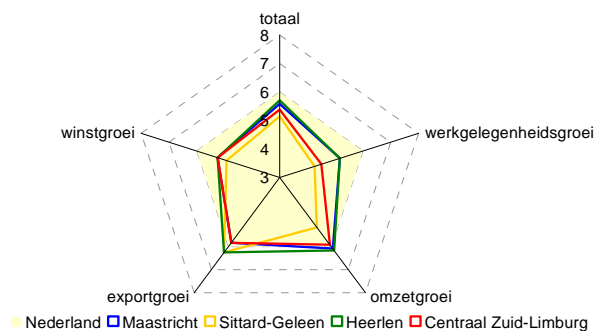
² Het COROP-gebied Zuid-Limburg bestaat naast de gemeenten uit het werkgebied van Rabobank Centraal Limburg, uit de gemeenten Beek, Brunssum, Eijsden, Heerlen, Landgraaf, Kerkrade, Maastricht, Meerssen, Sittard-Geleen, Stein en Valkenburg aan de Geul

³ ERBO-gegevens van een latere periode zijn op gemeenteniveau voor het onderzoeksgebied niet beschikbaar.

In figuur 1.1 zijn de rapportcijfers van het Onderzoeksgebied, Heerlen, Maastricht en Sittard-Geleen voor economische groei en economische kracht weergegeven. De grootte van de bollen van de drie gemeenten en het onderzoeksgebied refereert aan de omvang van de werkgelegenheid.

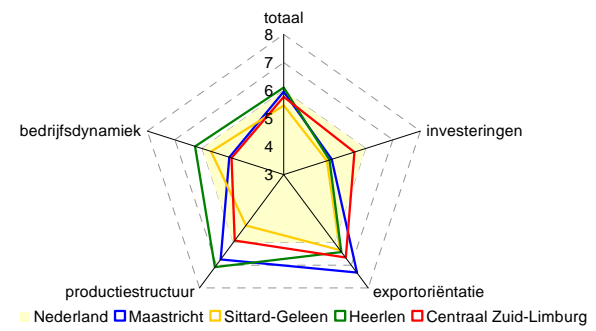
De economische groei en de economische kracht bestaan elk uit vier deelindicatoren. In figuur 1.2 worden de deelindicatoren van economische groei en de prestaties hierop weergegeven. Voor wat betreft groei zien we een identiek scorepatroon voor de steden in Zuid-Limburg en het onderzoeksgebied Centraal Zuid-Limburg. Vooral de afname van werkgelegenheid die de regio Zuid-Limburg in de periode 2001-2003 heeft doorgemaakt, valt op. Alleen de export en omzet in de regio hebben het Nederlandse groeitempo weten bij te benen. Voor de exportgroei alsmede de omzetgroei geldt echter wel dat er in Centraal Zuid-Limburg gedurende de periode 2001-2003 ieder jaar beter is gescoord. De omzet van het bedrijfsleven in de regio kende ook in 2006 groei, maar bleef net iets achter bij de landelijke groei evenals in de periode 2001-2003.

Figuur 1.2 : scores van regio Zuid-Limburg op de groei-indicatoren (2001-2003)

Bron: KvK en LISA, bewerking Rabobank

Figuur 1.3: scores van regio Zuid-Limburg op de krachtindicatoren (2001-2003)

Bron: KvK en LISA, bewerking Rabobank

In de scores op de krachtindicatoren zien we meer variatie tussen de steden en het onderzoeksgebied. (zie figuur 1.3). Zo kent Heerlen een positieve score op bedrijfsdynamiek, terwijl deze in Centraal Zuid-Limburg sterk achterblijft. Met de bedrijvendynamiek bedoelen we de 'verjonging' van het bedrijfsleven, zowel door starters uit de regio zelf als door oprichting van nevenvestigingen door bedrijven van elders. Ook de productiestructuur verschilt onderling sterk. Centraal Zuid-Limburg kent nog een zeer traditionele productiestructuur met o.a. een groot belang van stagnerende industriële sectoren. In de steden Maastricht en Heerlen zijn onder andere de groeiende commerciële dienstverlening en zorgsector sterk aanwezig, waardoor de score op productiestructuur hoog ligt. Wat overeenkomt tussen de verschillende gebieden in Zuid-Limburg is de sterke exportoriëntatie. Uiteraard ligt de nabijheid van de grens met België en Duitsland hieraan ten grondslag.

Op investeringsanimoscoorde zowel de regio Centraal Zuid-Limburg als de omliggende steden onder het landelijk gemiddelde in de periode 2001-2003. Opvallend is dat het investeringsanimoscoorde in 2006 in Centraal Zuid-Limburg maar ook in Heerlen en Maastricht veel sterker is dan gemiddeld in Nederland. Uit de Barometer Economie Limburg (BEL) blijkt bovendien dat het Limburgs bedrijfsleven zeer optimistisch is over 2007 (KVK, 2007). Aan het einde van dit hoofdstuk gaan we hier verder op in (zie figuur 1.6).

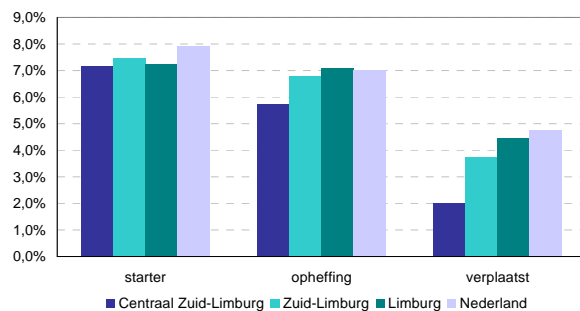
1.3 Regionale dynamiek

De bedrijfsdynamiek in de regio is al aan de orde gekomen bij de analyse van de economische thermometer. Deze paragraaf staat uitgebreider bij de bedrijfsdynamiek stil. Deze geeft namelijk een indicatie van de aantrekkelijkheid van een gebied voor (vestiging van) nieuwe bedrijvigheid. Nieuwe

bedrijvigheid en verjonging van het bedrijfsleven zijn goed voor de economie van een gebied. Het verhoogt de concurrentie waardoor bestaande bedrijven worden gestimuleerd om hun producten en productieprocessen te verbeteren (innovatie). Daarnaast zorgen startende bedrijven vaak voor nieuwe werkgelegenheid en kunnen zij een vernieuwingsimpuls geven aan de regionale economie (Bruins et al., 2000). Om een goed beeld te krijgen van de bedrijfsdynamiek in de regio Centraal Zuid-Limburg, analyseren we die gedurende een langere periode (1996 tot 2005).

Figuur 1.4: bedrijfsdynamiek in de regio (1)

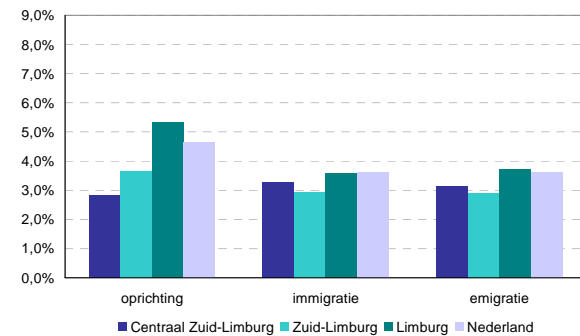
Aantal bedrijven in de periode 1996-2005 als percentage van de bedrijvenpopulatie in 1996

Bron: KvK, bewerking Rabobank

Figuur 1.5: bedrijfsdynamiek in de regio (2)

Aantal bedrijven in de periode 1996-2005 als percentage van de bedrijvenpopulatie in 1996

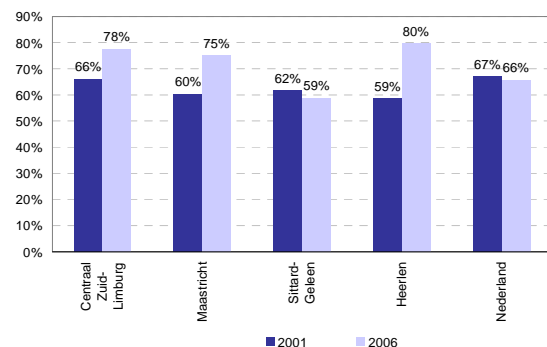

Bron: KvK, bewerking Rabobank

Een eerste blik op figuur 1.4 leert ons dat het aantal starters in de regio Centraal Zuid-Limburg lager ligt dan gemiddeld. Ook het COROP-gebied Zuid-Limburg en de provincie blijven achter bij het landelijk gemiddelde. Het achterblijvende aantal starters is dus een bekend probleem in de gehele provincie Limburg.

Figuur 1.6: investerende bedrijven (2001, 2006)⁴

Aantal investerende bedrijven als percentage van het totaal aantal bedrijven

Bron: KvK, bewerking Rabobank

Zuid-Limburg sterk achtergebleven bij het Nederlands gemiddelde (zie hoofdstuk 2).

Een indicatie voor de kwaliteit van het productiemilieu vormt de bedrijfsmigratie uit en naar een regio. Hoewel ook deze cijfers op veel stabiliteit duiden, blijkt de regio meer bedrijven te trekken dan dat er uit de regio vertrekken (zie figuur 1.5). Het migratiesaldo lag voor het onderzoeksgebied in de periode

⁴ Onder investeringen wordt verstaan de aanschaf van productiemiddelen met een levensduur van *meer dan één jaar*, zoals machines, inventaris, transportmiddelen, grond en gebouwen (ook verbouwing).

1996–2005 op +0,2%. Opvallend is dat het migratiesaldo in Centraal Zuid-Limburg boven het provinciale en landelijke gemiddelde lag.

Regionaal-economische dynamiek gaat verder dan alleen bedrijfsdynamiek. De bedrijven die al in een regio gevestigd zijn, kunnen met behulp van investeringen immers ook voor die dynamiek zorgen. Sterker nog; investeringen kunnen ervoor zorgen dat bedrijven aan de regio worden gebonden. Bij een vertrek uit de regio, kan een (groot) deel van de investeringen verloren gaan. Daarnaast leiden investeringen bij bedrijven vaak tot omzet- en winstgroei. Veel omzet- en winstgroei leidt uiteindelijk tot verbetering van het regionale productiemilieu. In het meest extreme geval kunnen investeringen er dan ook toe leiden dat een regio meer in beeld komt als vestigingsplaats voor nieuwe bedrijven.

“We moeten bereid zijn over onze eigen grenzen heen te gaan”

Hoewel de regio volop in ontwikkeling is, ziet mevrouw C.J.M. Pluijmaekers ook de nodige uitdagingen voor Centraal Zuid-Limburg. Behalve voorzitter van MKB-Limburg is zij directeur van Pluijmaekers & Partners, een zelfstandig en onafhankelijk bureau voor onder meer werving en selectie en loopbaanbegeleiding. Ze ziet vooral kansen in het internationale aspect van het gebied. Maar: “We moeten bereid zijn om over onze eigen grenzen heen te gaan.”

U kent uw regio als geen ander. Zoals u weet heeft de economie in dit gebied een tegenvallende laten groei zien. Wat zijn volgens u de sterke en zwakke punten van Centraal Zuid-Limburg?

“Sterk zijn de centrale internationale ligging, het beschikbare arbeidspotentieel en de harde-werkattitude van de werknemers. Zwak zijn de decentrale landelijke ligging en de oude mijnwerkerscultuur: het leven geregeld van de wieg tot het graf en dus matig in eigen initiatief.”

Wat zou volgens u moeten gebeuren om de regionale economie verder te vitaliseren?

“Gezamenlijk met Duitsland zouden we de regio internationaal én nationaal nog veel beter op de kaart moeten zetten. Gemeenten in de regio zouden nog veel meer moeten samenwerken. Dat doen ze al wel, maar soms weegt het kleine gemeentebelang nog veel te zwaar. Bovendien zou de regio een betere combinatie moeten maken tussen overheid, onderwijs en bedrijfsleven. Het bedrijfsleven zoekt het nog te vaak elders, bijvoorbeeld in Aken.”

Stelt u zich eens een ideaal scenario voor. Hoe ziet uw regio er in bijvoorbeeld 2020 uit?

“Onderwijs met bedrijfsscholen, waardoor bedrijven meer zijn gekoppeld aan leerlingenafname. Jong en oud weer naast elkaar aan het werk. Werkgelegenheid niet aanbodgestuurd, maar vraaggestuurd. Een regio zonder daadwerkelijke grenzen met België en Duitsland, ten aanzien van arbeid.”

Wat moet er gebeuren om dit scenario werkelijkheid te laten worden?

“De nationale regelgevingen zouden eindelijk eens echt Europees moeten worden gemaakt, ten aanzien van onder meer werken. Daarnaast is de inzet nodig van alle partijen om onderwijs en bedrijfsleven aan elkaar te koppelen. Maar bovenal moeten alle samenwerkende partijen bereid zijn om over de eigen grenzen heen te gaan.”

Toerisme en recreatie is in uw gebied een van de dominante sectoren. In heel Nederland staat deze sector onder druk. Ook in uw gebied loopt bijvoorbeeld het seniorentoerisme wat terug. Welke kansen ziet u om de economie te verbreden, zodat zij minder afhankelijk wordt van het toerisme?

“In mijn beleving moet je niet zozeer verbreden, maar de sector zelf aanpakken. Door te innoveren en de sector aan te passen aan de huidige wensen en eisen van de toerist. Ik hoor dat mensen nu vaak niet meer komen omdat accommodaties niet meer aan die wensen voldoen. En dus niet omdat de regio niet meer boeiend zou zijn. Integendeel. Maar er is dus nog genoeg te doen.”

De vergrijzing in het gebied is sterker dan het gemiddelde voor Nederland. Dit betekent dat een groter beroep zal worden gedaan op de zorginstellingen. Zorg heeft in de regio dan ook een enorm groeipotentieel. Wat is uw visie hierop?

“Die kansen zijn groot. Maar er is op dit gebied al heel veel gaande. Er is een groot potentieel in de bestaande sector. Bovendien is men van daaruit samen met bijvoorbeeld woningcorporaties, investeerders en projectontwikkelaars al volop aan de slag voor de aankomende, en trouwens ook al bestaande, particuliere markt. Misschien is het goed hier nog een versnelling in aan te brengen.”

Een belangrijke groeipijler is life sciences. Denk aan medische technologie en rode bio-technologie (medicijnen). Ziet u kansen in deze sector?

“Ja. Zeker als je in internationaal opzicht naar de regio kijkt. Want dan is dit een grotere kennisregio dan welke andere ook in Nederland. Zelf ziet de regio dat wel en gaat zij hiermee aan de slag. Maar in Den Haag houdt het bekrompen denken nog veel te vaak op bij de landsgrenzen. Dus daar kan en moet nog veel verdiend worden.”

Hoe blijft het Zuid-Limburgse MKB vitaal?

“Het MKB doet het op zichzelf heel goed in de regio. Belangrijk is dat men blijft innoveren. Daarom heeft MKB-Limburg hier een belangrijk item van gemaakt. Er wordt zelfs een jaarlijkse geldprijs aan verbonden. Het MKB heeft duidelijk de toekomst. Daarom is het goed dat het onderwijs op ondernemerschap insteekt. Ook op dit terrein zijn de eerste initiatieven al opgestart, bijvoorbeeld aan de Hogeschool Zuyd.”

Wat is verder van vitaal belang voor Centraal Zuid-Limburg?

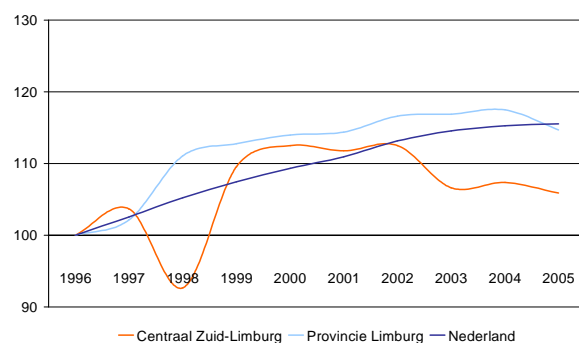
“De regio moet assertief zijn. Men heeft veel minder dan in bijvoorbeeld het westen van het land de neiging om uit te dragen waar men goed in is. Laat staan het van de daken te schreeuwen.”

Mevrouw C.J.M. Pluijmaekers (voorzitter MKB-Limburg en directeur Pluijmaekers & Partners)

Als we kijken naar het aantal investerende bedrijven in de regio Centraal Zuid-Limburg, dan blijkt de economie wel degelijk in beweging te zijn. In 2001 lag het relatieve aantal investerende bedrijven tegen het landelijk gemiddelde aan (zie figuur 1.6). In dit 2006 zien we een sterke verbetering van het aantal investerende bedrijven in Centraal Zuid-Limburg. Zo'n 78% van de bedrijven geeft aan te investeren in hun bedrijf en dat percentage is een stuk hoger dan gemiddeld in Nederland (66%). Dit biedt perspectieven voor de komende jaren, want we mogen ervan uitgaan dat de investeringen zullen leiden tot verbetering van de prestatie van het bedrijfsleven en uiteindelijk verbetering van het regionale productiemilieu.

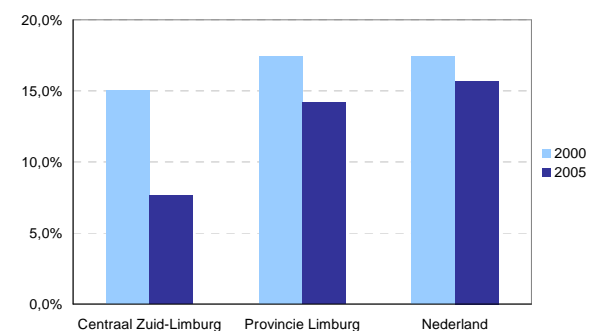
Figuur 1.7: ontwikkeling netto oppervlakte bedrijventerrein

Index, 1996 = 100

Bron: VROM / DG Ruimte, bewerking Rabobank

Figuur 1.8: uitgeefbaar bedrijventerrein als percentage van het netto oppervlak bedrijventerrein

Bron: VROM / DG Ruimte, bewerking Rabobank

Een andere indicator voor de regionaal-economische dynamiek is de ontwikkeling van het aantal hectaren bedrijventerrein. Bedrijventerreinen zorgen vaak voor een groot deel van de werkgelegenheid. Dit is in de regio Centraal Zuid-Limburg niet anders. Figuur 1.7 laat zien dat het aantal hectaren ontwikkelde bedrijventerrein het afgelopen decennium in de regio sterk is achtergebleven. Cijfers daarover geven aan dat het hier ook in absolute zin een zeer beperkte toename betreft. Het aantal

hectaren bedrijventerrein is in gemeenten Onderbanken en Schinnen in de periode 1996–2005 zelfs afgenomen. Binnen het totale onderzoeksgebied is het aantal hectare bedrijventerrein in deze periode gegroeid van 136 tot 144 hectare. In Margraten is de netto oppervlakte bedrijventerrein echter sterk vergroot. Het aantal hectaren bedrijventerrein is in Margraten toegenomen van 16 tot 29 hectare. In Nuth is het oppervlakte gelijk gebleven op 68 hectare.

De achterblijvende ontwikkeling van nieuw bedrijventerrein in Centraal Zuid-Limburg uit zich in een, in vergelijking tot Nederland, geringe beschikbaarheid van uitgeefbaar terrein (zie figuur 1.8). In 2005 was 'slechts' 7,6 % van het oppervlak bedrijventerrein in de regio uitgeefbaar. In Nederland lag deze verhouding op 15,7%.

Een sterke ontwikkeling van het oppervlakte bedrijventerrein is echter alleen gunstig voor de economie wanneer deze oppervlakte wordt benut voor vestiging van (nieuwe) bedrijven. Ook dit blijft in de regio achter bij het Nederlandse gemiddelde. De ontwikkeling van het aantal hectaren bedrijventerrein heeft tot 2005 maar in beperkte mate geleid tot meer werkgelegenheid (zie hoofdstuk 2).

1.4 Conclusie

Het bedrijfsleven in de regio Centraal Zuid-Limburg heeft in de periode 2001–2003 voor Nederlandse begrippen matig gepresteerd.

Centraal Zuid-Limburg leverde een slechte economische groeiprestatie, en liep ook achter op de meer op structuur gebaseerde krachtindicatoren. Als we kijken naar de regionale dynamiek, dan blijkt de economie van de regio Centraal Zuid-Limburg gekenmerkt te worden door grote stabiliteit. Het aantal starters is, evenals het aantal stoppende ondernemers, relatief laag. De regio blijkt wel meer bedrijven aan te trekken, dan dat er uit de regio vertrekken. Ondanks de slechte prestatie duidt deze aantrekkingskracht er toch op dat het productiemilieu in de regio wel sterke kanten heeft. Dat wordt nog eens bevestigd door de investeringen van bedrijven, die sterk zijn toegenomen in de afgelopen jaren. Deze investeringen zijn nodig om de economie in de regio uit het slop te halen. Maar om de regionale economie op de toekomst voor te bereiden zijn structurele aanpassingen nodig. De regionale economie kent te weinig autonome dynamiek en is nog te veel traditioneel ingesteld. Nieuwe sectoren verwant aan de reeds sterke kanten van de regio moeten de economie een nieuwe impuls geven.

“Zuid-Limburg moet lef tonen”

Volgens haar vormt het internationale karakter van Zuid-Limburg de grootste kracht van het gebied. Mevrouw M.J.L. Quint-Maagdenberg, onder meer oud-burgemeester van Vaals, oud-Tweede Kamerlid en thans Ambassadeur Veiligheid voor de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, ziet volop kansen voor de regio, maar om deze te benutten is een omslag in het denken nodig. “We zien teveel beren op de weg. Terwijl het er juist om gaat je eigen kansen te creëren.”

“Om dit gebied op waarde te schatten, moet je kijken naar het euregionale aspect. Zuid-Limburg is zowel een uitloper van de Ardennen als van het Eifelgebied. De grootste kansen van de regio zijn gelegen in de internationale omgeving. Wel vereist dat investeringen. Neem bijvoorbeeld de meertaligheid. Van oorsprong verstonden veel Zuid-Limburgers passief Duits en Frans in respectievelijk het Duitse en Franse grensgebied. En veelal spraken zij deze talen ook goed. Dit is verloren aan het gaan, zonet al verloren gegaan. Daarom zal actief aan het talenonderwijs moeten worden gewerkt, niet in de laatste plaats door overheden en bedrijfsleven. Want juist dit bedrijfsleven onderschat de noodzaak hiervan. Terwijl het gewoon geld oplevert als je werknemers zich vrij voelen aan de andere kant van de grens, of dat nou om Wallonië gaat of om Nordrhein-Westfalen.”

“Ook voor wat betreft de onderwijsinstellingen zijn er grote kansen voor Zuid-Limburg. Zo staat de technische universiteit van Aken, de grootste van Europa, op een steenworp afstand. Daarnaast is er natuurlijk de universiteit van Maastricht, maar ook die van Leuven en Luik. En dat alles op eenzelfde afstand van iemand die

in Gouda woont en in Utrecht, Delft, Leiden of Rotterdam gaat studeren. Zelfs voor jongeren uit de rest van Nederland is Zuid-Limburg in dit opzicht een ongelooflijk interessant gebied. Maar omdat je de grens over moet, worden deze kansen niet optimaal benut. Er wordt te weinig op deze manier naar de omgeving gekeken. En dat is jammer, want in het verlengde daarvan is er met zo'n internationale arbeidsmarkt volop kansen voor het bedrijfsleven in deze regio."

"Het internationale karakter van Zuid-Limburg zie je eveneens weerspiegeld in de architectuur. En ook dat biedt perspectief. Dan doel ik bijvoorbeeld op kloosters die leegstaan, omdat het kloosterleven blijkbaar zijn langste tijd heeft gehad. Misschien komt dat over honderd jaar weer terug, maar voorlopig staan ze leeg. Kostscholen idem dito, zeker het type gebouw dat je hier tegenkomt. Daar stuur je je kind niet zo graag heen. Deze gebouwen hebben een internationale uitstraling omdat ze zijn neergezet in een tijd dat het gebied veel meer een internationale identiteit had. Je kunt het zelfs zien aan de architectkeuze uit die tijd. Vaak waren hier architecten aan het werk die ook bouwden in België, Spanje, Frankrijk of Duitsland en die je in de rest van Nederland niet tegenkwam. En het zijn deze gebouwen die nu uitstekend kunnen dienen als bijvoorbeeld conferentielocatie of verblijfsaccommodatie. Kortom, het landschap, de meertaligheid, de gebouwen en het onderwijs, de sterke kanten van het gebied zijn legio."

"Maar om die kansen te benutten is een omslag in het denken nodig. Ik beperk me nu even tot het toerisme, omdat dat de belangrijkste economische drager van het gebied is geworden. Als je dat toerisme wil, dan moet je als samenleving een bepaald type overlast accepteren. Anders werkt het niet. Kijk, alles wat wielen heeft, zoekt dit gebied op. Dat betekent dat onze wegen gedurende bepaalde periodes in beslag worden genomen door wedstrijden, bijvoorbeeld voor fietsen of motoren. Wat er ook bij hoort, zijn de wandelroutes en het feit dat er voortdurend mensen zijn. Alleen voor de inwoners die hier geboren en getogen zijn, is dat wennen. Het landschap wordt immers afgepikt. Ook de vlaggen en reclameborden worden ervaren als een verstoring van de rust en het evenwicht. En dan heb ik het nog niet over de rugzaktoeristen die in de dorpse kernen aan de rand van het pleintje gaan zitten picknicken. Dat moet je eerst accepteren, voordat een omslag plaats kan vinden."

"Ik heb sommige politici hier weleens voorgesteld om in een bus te stappen en naar Zeeland te gaan. Zeeland heeft die omslag wel gemaakt. De bewoners zijn ervan doordrongen dat de economie van die provincie gekoppeld is aan het toerisme. En dat er dus veel oorspronkelijke bewoners kunnen blijven wonen en werken omdat er zoveel mensen naartoe trekken. Dus ik heb vaak geroepen: laten we eens in Zeeland gaan kijken. Maar dan kom ik op een ander probleem. Want die bereidheid is er helemaal niet. Ik krijg ze die bus niet in."

"En dat is een beetje typisch voor deze streek. Dat iedereen altijd beren op de weg ziet. En dat vormt een bedreiging. Want de kansen die er liggen, ook in de wijnbouw, de wellness, de streekgerechten, het rundvlees uit het Heuvelland, Limburgs bronwater, noem maar op, die benut je niet als je alleen maar blijft opsommen waarom het allemaal nooit zou lukken. Het gaat om lef. Om kansen benoemen. En die kansen creëer je uiteindelijk zelf."

Mevrouw M.J.L. Quint-Maagdenberg (Ambassadeur Veiligheid VNG, oud-burgemeester van Vaals en oud-Tweede Kamerlid)

2. Karakterisering van de economie

2.1 Inleiding

Uit de in het vorige hoofdstuk gepresenteerde economische thermometer bleek dat de regio Centraal Zuid-Limburg zowel op groei, als krachtindicatoren achterbleef bij het landelijke gemiddelde. In dit hoofdstuk zullen we nagaan in hoeverre dit te maken heeft met het karakter van de economie in de regio. Is de regio Centraal Zuid-Limburg een economische trekker of vervult de regio meer een woonfunctie? Op deze vraag geven we in dit hoofdstuk een antwoord.

2.2 Economische structuur

Centraal Zuid-Limburg wordt gekarakteriseerd door de landelijkheid en ligging tussen de steden in Zuid-Limburg. Het heuvellandschap in deze regio is zeer aantrekkelijk en dat komt mede doordat er weinig grootschalige bebouwing is te vinden. In totaal wonen er 100.547 mensen. Deze bevolking is verspreid over veel kernen in een uitgestrekt gebied van 26.000 hectare groot. Het gebied is dan ook dunbevolkt. De grootste kernen in het onderzoeksgebied zijn Voerendaal, Vaals en Nuth met respectievelijk 8.625, 7.575 en 6.555 inwoners. 39 van de overige 41 kernen in het gebied hebben minder dan 5.000 inwoners en mogen met recht kleine kernen worden genoemd. Het extensieve karakter zien we ook terug in de bedrijvigheid in het gebied. Toch vinden er weldegelijk economische activiteiten van belang plaats in Centraal Zuid-Limburg.

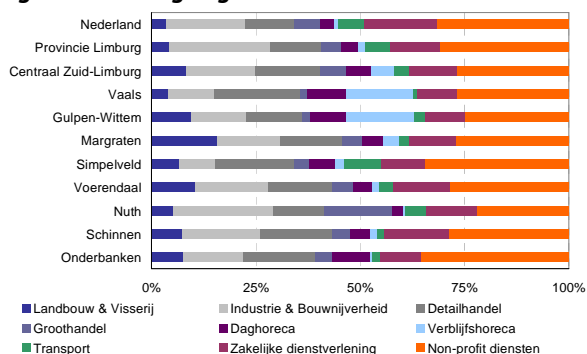
In een landelijke regio neemt de landbouw vaak een belangrijke plaats in. Niet alleen als belangrijkste grondbeheerder, maar ook als economische sector. In de regio Centraal Zuid-Limburg is dit niet anders (zie figuur 2.1). In gemeente Margraten vertegenwoordigt de landbouw bijna 16 procent van de totale werkgelegenheid. Hoewel dit percentage in de gemeente Vaals aanzienlijk lager ligt (4 procent), ligt voor de hele regio Centraal Zuid-Limburg het percentage met ruim 8 procent flink boven het landelijk gemiddelde (4 procent). In paragraaf 2.5 wordt dieper ingegaan op deze voor de regio kenmerkende sector.

In de regio zijn de industrie en bouwnijverheid relatief minder vertegenwoordigd. Alleen in de gemeente Nuth zorgen deze sectoren voor een meer dan gemiddelde werkgelegenheid (ruim 24

procent). Hier blijkt met name de vervaardiging van metalen voor veel werkgelegenheid te zorgen (5 procent van de totale werkgelegenheid). Ook de vervaardiging van voedingsmiddelen en gespecialiseerde werkzaamheden in de bouw zorgen binnen deze sectoren voor de werkgelegenheid in Nuth. Industrie en bouwnijverheid zijn het minste vertegenwoordigd in de gemeente Simpelveld.

Het aandeel van de dienstverlening in de totale werkgelegenheid is lager dan het gemiddelde in Nederland. De ligging van Centraal Zuid-Limburg tussen vier stedelijke

Figuur 2.1: werkgelegenheidsstructuur 2005

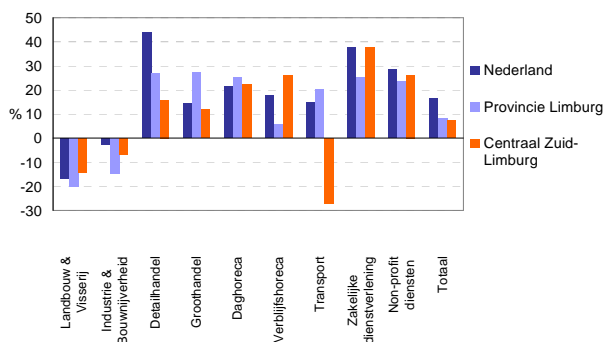

Bron: LISA, bewerking Rabobank

kernen, met allen een regionale functie voor Zuid-Limburg, geeft een verklaring voor het relatief lage aandeel van de non-profit dienstensector in de regio. Tot deze diensten behoren de zorgverlening, onderwijs en het openbaar bestuur en deze zijn met name in de omliggende steden geconcentreerd. Het relatief lagere aandeel van de sector zakelijke dienstverlening is een beeld wat in de gehele provincie Limburg is terug te vinden. Opvallend is de relatief grote omvang van de sector detailhandel

Figuur 2.2: werkgelegenheidsgroei per sector 1996-2005

Procentuele verandering ten opzichte van 1996

Bron: LISA, bewerking Rabobank

in vergelijking met de gemiddelde omvang in Nederland. Vooral de detailhandel in food zorgt voor veel werkgelegenheid. De grote instroom van consumenten door de nabijheid van de grens met België en Duitsland en het toeristisch karakter van de regio kunnen dit onder meer verklaren.

De in figuur 2.1 gepresenteerde werkgelegenheidsstructuur lijkt statisch, maar is in werkelijkheid constant in beweging. In figuur 2.2 zien we dat de werkgelegenheid in de periode 1996–2005 in een aantal sectoren sterk is gegroeid, terwijl in andere sectoren de werkgelegenheid juist is gekrompen. De

werkgelegenheid in de agrarische sector is in Centraal Zuid-Limburg – evenals in Nederland – de laatste jaren afgenomen. Dit geldt tevens voor het aantal bedrijfsvestigingen in deze sector.

Opvallend is de sterke afname in werkgelegenheid in de transportsector. Voor geheel Centraal Zuid-Limburg is in de periode 1996–2005 de werkgelegenheid in deze sector met 309 banen afgenomen. Vooral in Nuth en Vaals is de werkgelegenheid in de transportsector sterk afgenomen. In Heerlen en Maastricht is deze sector juist sterk gegroeid.

Een sterke ontwikkeling heeft plaatsgevonden binnen de sector verblijfsoreca. In de periode 1996–2006 is de werkgelegenheid in deze sector toegenomen met 281 banen. Relatief is de toename van werkgelegenheid in deze sector het sterkste geweest in de gemeente Schinnen. Het merendeel van de absolute werkgelegenheidsgroei heeft echter plaatsgevonden in de gemeente Vaals.

2.3 De woon-werkfunctie van de regio Centraal Zuid-Limburg

In de vorige paragraaf is naar voren gekomen dat de regio Centraal Zuid-Limburg een tamelijk landelijk karakter heeft. In deze paragraaf gaan we na in welke richting de regio Centraal Zuid-Limburg zich in sociaal-economisch opzicht het afgelopen decennium heeft ontwikkeld. Heeft de regio meer een werkfunctie gekregen of vervult het mede dankzij het landelijke karakter vooral een woonfunctie voor de omliggende steden? In de eerste plaats zullen we ingaan op de bevolkingsontwikkeling in de regio Centraal Zuid-Limburg. De ontwikkeling van de bevolking is immers van grote invloed op de economische groei in een gebied. Het vormt een belangrijke afzetmarkt voor het (regionale) bedrijfsleven, het draagvlak voor allerlei voorzieningen en is voor het regionale bedrijfsleven een bron voor arbeid.

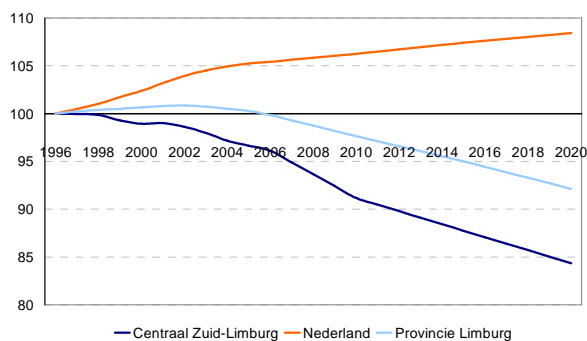
Uit figuur 2.3 blijkt dat er in de regio Centraal Zuid-Limburg vanaf 1996 sprake is van een negatieve bevolkingsontwikkeling. In alle gemeenten is de bevolking gekrompen. In Vaals is de bevolkingkrimp relatief het grootst. Een negatieve bevolkingsontwikkeling is een proces dat zich het afgelopen decennium in vele kleine kernen in Nederland heeft voorgedaan.

De negatieve bevolkingsontwikkeling van Centraal Zuid-Limburg vindt zijn oorzaak zowel in een negatief migratiesaldo als in een negatieve natuurlijke aanwas. Het aandeel van natuurlijke aanwas op de negatieve bevolkingsontwikkeling wordt echter steeds groter. Een verklaring voor deze ontwikkeling is te vinden in de relatief opvallend sterke oververtegenwoordiging van ouderen in Centraal Zuid-Limburg. De leeftijdsopbouw van de bevolking wijst namelijk op een relatief sterke mate van vergrijzing in de regio (CBS, 2006). Ook in de toekomst zal de bevolking in de regio waarschijnlijk sterk

blijven krimpen. Volgens PRIMOS-prognoses⁵ telt de regio in 2020 nog 88 duizend inwoners ten opzichte van 100.547 nu. De krimp van de bevolking gaat gepaard met een toename van de grijze druk op de regio. Figuur 2.4 laat zien dat de vergrijzing sterk zal doorzetten in Centraal Zuid-Limburg. Het aandeel 65-plussers zal in 2020 zijn gegroeid tot 26% ten opzicht van 17% in 2006. Landelijk is het aandeel 65-plussers in 2020 18%. Een gerelateerde demografische ontwikkeling is de ontwikkeling van het aantal mensen in de beroepsgeschikte leeftijd (15 tot en met 65 jaar). Deze zogenoemde potentiële beroepsbevolking vormt in 2006 nog 66% van de totale bevolking in Centraal Zuid-Limburg, maar dit percentage is in 2020 gedaald tot 60%. Landelijk nemen we dezelfde trend waar alleen zet deze minder hard door en vormt de potentiële beroepsbevolking nu nog 67% van de totale bevolking en zal dat in 2020 65% zijn. De relatief kleine potentiële beroepsbevolking in Centraal Zuid-Limburg wordt enigszins gecompenseerd door het aandeel van deze groep in de omliggende steden. Daar ligt het aandeel zo rond het landelijk gemiddelde en dat zal ook in 2020 het geval zijn. Deze ontwikkelingen zullen de arbeidsmarkt en de economie de komende jaren sterk beïnvloeden.

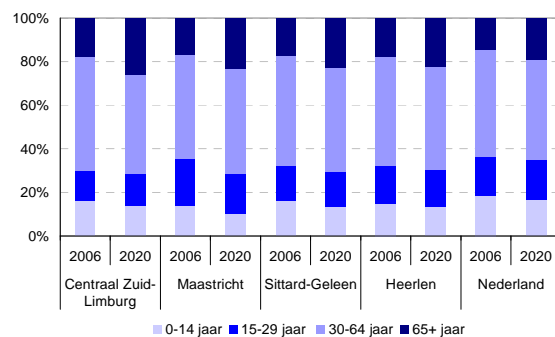
Figuur 2.3: bevolkingsontwikkeling 1996-2020

Index, 1996 = 100

Bron: CBS, bewerking Rabobank

Figuur 2.4: bevolkingssamenstelling 2006 en 2020

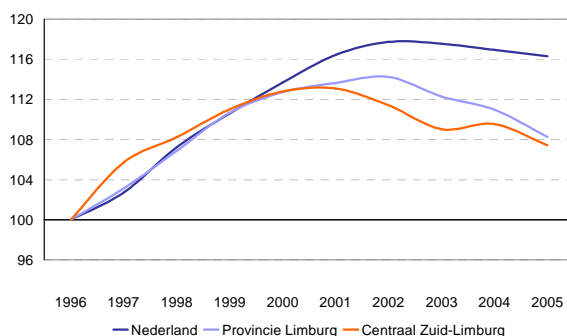

Bron: ABF en CBS, bewerking Rabobank

De werkgelegenheid in de regio heeft zich op een andere wijze ontwikkeld, getuige figuur 2.5. Hieruit blijkt dat over de periode 1996-2005 de werkgelegenheid is toegenomen. Vanaf 2001 is er echter wel sprake van een afname van de werkgelegenheid in Centraal Zuid-Limburg. De relatief sterkere afname van werkgelegenheid in Centraal Zuid-Limburg vindt voor een groot deel zijn oorzaak in de transportsector.

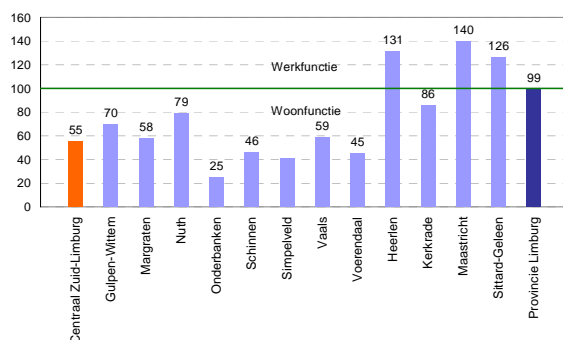
Figuur 2.5: werkgelegenheidsontwikkeling 1996-2005

Index, 1996 = 100

Bron: LISA, bewerking Rabobank

Figuur 2.6: werkfunctie 2000-2005 (NL=100)

Bron: LISA, bewerking Rabobank

⁵ ABF Research heeft met het PRIMOS-model een model ontwikkeld waarmee een prognose geleverd kan worden van de bevolking en huishoudens per gemeente. Dit doet het onderzoeksbureau o.a. op basis van de CBS Bevolkingsstatistiek en de nationale bevolkingsprognose van het CBS.

⁶ In dit onderzoek is de woon-werkfunctie het totaal aantal banen ten opzichte van de totale werkzame beroepsbevolking

De verschillen tussen de bevolkings- en werkgelegenheidsgroei zien we terug in de woon-werkfunctie van de regio. De gehele regio Centraal Zuid-Limburg vervult een woonfunctie (zie figuur 2.6). De woon-werkfunctie is de verhouding tussen het aantal banen in de regio en het aantal mensen in de werkende beroepsbevolking. Het blijkt dat het aantal banen lager is dan de werkende beroepsbevolking. Kortom, de regio trekt minder pendelaars aan dan dat er dagelijks de regio uitgaan om elders te werken. In hoofdstuk 3 zullen we dieper ingaan op het woon-werkverkeer tussen de regio Centraal Zuid-Limburg enerzijds en de omliggende gebieden anderzijds.

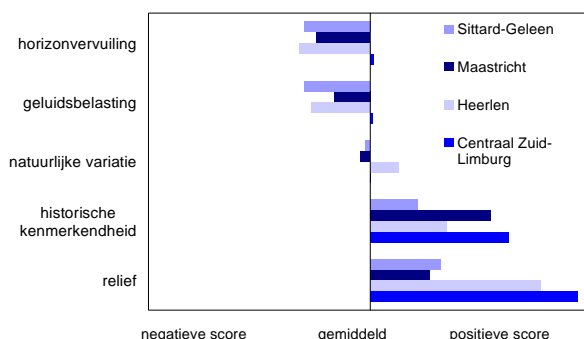
2.4 Een landelijke regio met toeristische potentie

Bijzonder en onderscheidend in de provincie Limburg is de toeristisch-recreatieve sector. De natuur en het landschap is voor meer dan de helft van de toeristen de belangrijkste reden voor de vakantie in Limburg. Binnen Limburg neemt Zuid-Limburg op dit gebied een bijzondere plaats in. Gezien het karakteristieke landschap in Centraal Zuid-Limburg is de regio Centraal Zuid-Limburg daarom uiterst geschikt voor het ontvangen en vermaken van toeristen en recreanten.

Uit onderzoek van de Rabobank in 2005 blijkt, dat Zuid-Limburg en de Veluwe over de hoogste natuurwaarden en landschappelijke kwaliteit beschikken van alle regio's in Nederland. Zuid-Limburg dankt zijn grote landschappelijke aantrekkelijkheid vooral aan de historische kenmerken en monumenten (oude boomgaarden, hagen, holle wegen en oude hoeven) en uiteraard het voor Nederlandse begrippen sterke reliëf. Zuid-Limburg heeft echter de afgelopen decennia te maken gehad met een sterke verstedelijking en een toename van de bebouwingsdichtheid. De verstedelijking concentreert zich in de gebieden Maastricht, Sittard/Geleen en Brunssum/Heerlen/Kerkrade. Als gevolg

hiervan kampt de regio met een sterke mate van horizonvervuiling. Dit wordt verder versterkt door de aanwezigheid van het grote industriële complex van DSM in de omgeving van Geleen, het vliegveld Maastricht-Aken Airport en de nabijheid van de stedelijke centra Aken en Luik. Tussen deze verstedelijkte gebieden heeft Centraal Zuid-Limburg, met zijn karakteristieke heuvellandschap en historische kenmerkendheid, nog altijd het landelijke karakter weten te behouden.

Figuur 2.7: Waardering van het landschap, 2005

Bron: Alterra, bewerking Rabobank

In figuur 2.7 is de hoge waardering voor het landschap in de regio door scores op de verschillende landschapskenmerken

weergegeven. De indicator horizonvervuiling modelleert de negatieve waardering door Nederlanders van storende elementen in het landschap. De horizonvervuiling in Centraal Zuid-Limburg is gemiddeld en wordt met name in de omliggende stedelijke gebieden negatief gewaardeerd. Hetzelfde patroon zien we bij geluidsbelasting. Verder vallen met name de historische kenmerkendheid en de waardering voor reliëf op. Landschappen met veel reliëf worden vanwege de visuele variatie zeer op prijs gesteld door Nederlanders. De indicator historische kenmerkendheid is gebaseerd op het aantal cultuurhistorische monumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten, dat geregistreerd is door Monumentenzorg.

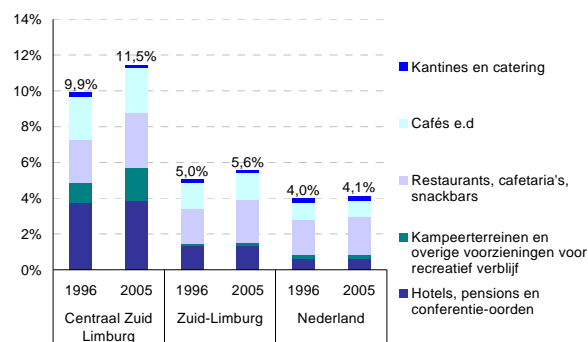
Met name deze hoge waardering voor de landschapskenmerken van de regio, hebben ervoor gezorgd dat de toeristisch-recreatieve sector zich de afgelopen decennia sterk heeft kunnen ontwikkelen. Vooral in Gulpen-Wittem en Vaals is het aandeel van deze sector in de totale werkgelegenheid groot

(figuur 2.8). Deze sterke positie heeft onder meer te maken met de ligging van de regio in het drielandenpunt. Daarnaast zorgen het landelijke karakter, het heuvellandschap en de ligging in het Geul- en Gulpdal voor een karakteristiek en onderscheidend landschap. Het Geul- en Gulpdal is door de stichting Natuur en Milieu uitgeroepen tot één van de twee toplandschappen in Nederland (SNM, 2005). Het unieke karakter, de mogelijkheden voor recreatie, en de cultuurhistorische- ecologische en belevingswaarde van de regio hebben geleid tot deze titel. Toeristische trekkers als Maastricht en Valkenburg zijn bovendien op kleine afstand gelegen.

Het belang van de toeristisch-recreatieve sector voor de ontwikkeling van de economie van Centraal Zuid-Limburg blijkt niet alleen uit het grote aandeel van de sector in de totale werkgelegenheid. We zien dit bijvoorbeeld ook terug in de bestedingen van toeristen (zie figuur 2.9). In het Heuvelland⁷ werd in 2002 ruim 241 miljoen euro door toeristen uitgegeven (ZKA, 2004). Als we dit afzetten tegen het aantal inwoners van het Heuvelland, dan blijkt er door toeristen bijna 1.414 euro per inwoner te worden uitgegeven. Hieruit blijkt het sterke economische belang van de sector voor met name het voorzieningenaanbod in de regio.

Figuur 2.8: aandeel van de toeristisch-recreatieve sector in de totale werkgelegenheid onderverdeeld in subsectoren

Bron: LISA, bewerking Rabobank

Figuur 2.9: kengetallen toeristisch-recreatieve sector Heuvelland

Indicator	Heuvelland		Limburg	
	1997	2002	1997	2002
Geschatte omzet luxe hotels (mln. euro's)	€ 70	€ 107	€ 226	€ 272
Totaalomzet (mln. euro's)	€ 168	€ 242	€ 772	€ 956
Toeristische bestedingen (mln. euro's)	€ 167	€ 242	€ 652	€ 956

Bron: ZKA, bewerking Rabobank

Daarnaast blijkt uit de figuur dat de sector in de regio zich nog steeds sterk ontwikkelt. Waar de groei in de Nederlandse toeristisch-recreatieve sector sinds het begin van deze eeuw wat stagneert, blijft deze in Centraal Zuid-Limburg nog altijd voortduren. De bestedingen per persoon per dag liggen blijvend boven het Nederlandse gemiddelde. Een reden hiervoor kan het relatief hoge aantal overnachtingen in hotels zijn. In gebieden met veel hotelaccommodaties zijn de bestedingen vanzelfsprekend hoger. De aanwezigheid van relatief veel hotelaccommodaties in het Heuvelland is ook terug te vinden in de seizoensspreiding.

De werkgelegenheid in de toeristisch-recreatieve sector heeft de afgelopen jaren ook een sterke groei ondergaan. Met een toename van bijna 21 procent in de periode 1996-2005 was de sector zelfs één van de sterkst groeiende sectoren in Nederland. In regio Centraal Zuid-Limburg was de groei van de werkgelegenheid in deze periode met gemiddeld bijna 24 procent nog sterker. Deze groei - die we ook terugzagen in de bestedingen van toeristen - geeft een indicatie van de kwaliteit van de toeristisch-recreatieve sector in de regio. Deze kwaliteit hangt deels samen met de luxe hotels die reeds in de regio zijn gevestigd, maar ook met de aanwezige natuur en cultuurhistorie. Investerings in de kwaliteit van het toeristisch aanbod blijven echter essentieel.

⁷ Bestaande uit Beek, Eijsden, Gulpen-Wittem, Margraten, Meerssen, Nuth, Onderbanken, Schinnen, Simpelveld, Vaals, Valkenburg aan de Geul en Voerendaal.

Toeristen hebben in toenemende mate behoefte aan comfort en gemak. Dit uit zich in een sterke toename van de vraag naar luxueuze toeristische voorzieningen en zien we bijvoorbeeld terug in de trend van 'wellness'. Wellness is een trend die illustratief is voor de toenemende vraag aan luxe in vrijetijdsbeleving. Deze trend is vanuit de Alpen overgewaaid naar Duitsland en Nederland. Wellness staat voor 'jezelf goed voelen' en is een trend die van grote invloed is op toerisme en recreatie. De trend kan worden vertaald naar zingeving, maar ook naar goede voeding, beweging en gezondheid. De regio Centraal Zuid-Limburg mag niet berusten met het huidige relatief hoge kwaliteitsniveau van het toeristisch-recreatieve aanbod. Er kan namelijk nog steeds veel worden verbeterd in de kwaliteit van het aanbod en om ook de komende jaren concurrerend te blijven als toeristische bestemming zal geïnvesteerd moeten worden in het kwaliteitsniveau.

"Kwalitatief hoogwaardig verblijven, daar gaat het hier om"

Het toerisme in Zuid-Limburg heeft in zijn ogen de afgelopen jaren al goed geïnnoveerd, maar kan nog verder investeren in vernieuwing. Voorzitter Wim Heuts van de VVV Zuid-Limburg en tevens onder meer directeur van Satijnplus Architecten ziet een gouden toekomst voor de sector in de regio, zij het met enige mitsen en maren. Zo is het zaak dat de streek zich in de profilering actief richt op de nabije omgeving: Nederland, België en Duitsland. "Chinezen gaan naar Amsterdam, niet naar Valkenburg."

"Niemand durft het uit te spreken, maar ik denk dat we moeten accepteren dat de industrie in Zuid-Limburg verdwenen is. En ook niet meer terugkomt. Natuurlijk, DSM is er nog. Maar DSM is wereldwijd actief en zal zich op den duur ook terugtrekken. Of in ieder geval niet meer uitbreiden. Dus je moet als regio niet krampachtig vasthouden aan die industrie."

"Het toerisme ofwel de vrijetijdseconomie is een belangrijke vervanger geworden. Ook in indirecte zin hebben heel veel bedrijven hier met deze sector te maken. Desondanks doet de streek nog te weinig om de kansen te benutten. Met name op het gebied van kwaliteit. Zo zijn er voor wat betreft de verblijfssector nog wel wat slagen te maken. Mensen betalen niet meer voor een hotelkamer met een gedeelde douche op de gang. Kwantitatief is het aanbod meer dan voldoende, denk ik. Maar die toegevoegde waarde is belangrijk. Kwalitatief hoogwaardig verblijven, daar gaat het om."

"Ook op andere terreinen moet je die kwaliteitsslag maken. De fysieke infrastructuur, de fiets- en wandelpaden, bijvoorbeeld. Maar ook de bedieningsaspecten zijn van belang. De verleende service kan beter. Bovendien kan er nog sterker worden samengewerkt tussen de verschillende branches onderling. Denk aan combinaties tussen de verblijfssector en de culturele wereld of de landbouw. Er is dus nogal wat winst te behalen. En het moet ook, want mensen kijken tegenwoordig zeer scherp naar de prijs-kwaliteitverhouding. Lever je één keer onvoldoende kwaliteit, dan komen ze niet meer terug. Dat speelt zeker een rol in deze streek."

"Voorts is het cruciaal om het natuurlijk aanbod verder te accentueren, willen we het toerisme laten aantrekken. Het natuurlijk aanbod in deze regio bestaat uit natuur en landschap met daarin een belangrijke rol voor de agrarische sector. Iemand heeft bijvoorbeeld een hotel in het heuvelland met uitzicht op een weiland met koeien. De vraag is nu: heeft hij de garantie dat daar over drie jaar nog steeds koeien lopen? Want dit aspect van het landschap mag niet verloren gaan. En dat vereist blijvende aandacht voor de agrarische sector. Want de komende jaren zal daarin driftig gesaneerd worden. Niet voor niets staat binnenkort een discussie op de agenda van de VVV Zuid-Limburg met als onderwerp de vraag of de toeristische sector zich met deze ontwikkeling moet bemoeien. Moeten we niet meekijken naar de financiering van deze ondernemers, zodat de landschappelijke waarden behouden blijven? Uiteraard betekent dit ook dat we niet alles gaan dicht bouwen. Dat we ervoor zorgen dat die mooie heuvels en dalen en lieflijke wegen blijven bestaan, want daar komen de mensen primair voor. Natuurlijk, ze maken ook uitstapjes naar de stad, maar ze komen niet uit Utrecht of Apeldoorn naar Kerkrade omdat daar een dierenpark is."

"Als we kijken naar de profilering van onze streek, is het ook zaak de verblijfsduur in ogenschouw te nemen. Mensen komen niet meer voor drie weken naar Zuid-Limburg. Tenminste, niet de massa. Bezoekers zijn hier drie,

vier dagen en willen in die tijd zoveel mogelijk dingen zien die ze in hun eigen omgeving niet hebben. Zoals de grotten en de ondergrondse groeven, de Bourgondische sfeer, de typische Zuid-Limburgse cultuur en natuurlijk de veelheid aan dagrecreatieve voorzieningen. Dit alles moet je goed in kaart brengen en continu in nieuwe combinaties aan de man brengen.”

“Dé uitdaging voor ons is de stroom Nederlanders die naar Zuid-Limburg komen vast te houden. Want als we kijken naar de overnachtingen, dan moeten we het voor 90% hiervan hebben. Dáár ligt ook ons onderscheidend vermogen. Als we goed kunnen overbrengen wat onze kwaliteiten zijn, dan denk ik dat deze streek een gouden toekomst heeft binnen Nederland. Voorts liggen er natuurlijk kansen in de grensstreek, in België en Duitsland. Sommige mensen zeggen dat we ook marketing moeten bedrijven in China en Japan, maar daar geloof ik niet in. Wij zijn niet in staat de eerstkomende jaren miljoenen Chinezen aan te trekken. Die gaan naar Amsterdam, Parijs en Rome. En niet naar Valkenburg.”

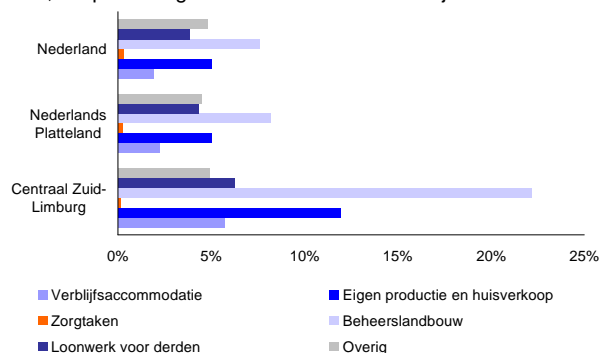
Wim Heuts (voorzitter VVV Zuid-Limburg en algemeen directeur Satijnplus Architecten)

2.5 Verbrede landbouw

Door toenemende concurrentie, regelgeving en kwaliteitseisen zien veel landbouwbedrijven al jaren de bedrijfskosten toenemen en de opbrengsten afnemen. Dit heeft er toe geleid dat het aantal agrarische bedrijven sterk is afgenomen. Door schaalvergroting of intensivering blijven veel boerenbedrijven echter levensvatbaar. Naast schaalvergroting en intensivering kiezen veel agrarische ondernemers voor verdieping en of verbreding van hun activiteiten. Verdieping richt zich op de verhoging van de toegevoegde waarde per product. Bij verbreding gaat het om het realiseren van andere activiteiten naast de reguliere, landbouwkundige activiteiten, zoals zorg, recreatie en landschapsbeheer.

Figuur 2.10: Verbrede landbouw naar segment

2003, als percentage van totaal landbouwbedrijven

Bron: CBS 2003, bewerking Rabobank

Centraal Zuid-Limburg echter opvallend laag is (CBS, 2003). Door de hellingen (wie zware machines wil inzetten heeft grote percelen nodig) en de dichtere bebouwing is schaalvergroting in Zuid-Limburg veel moeilijker gebleken.

Naast kleinschaligheid, kennen de landbouwbedrijven specifieke problemen. De bedrijven moeten nadrukkelijk rekening houden met de meervoudige problematiek van de productieomstandigheden voor landbouw zoals reliëf, erosie en kleinschalige landschapselementen. In dit gebied heeft de landbouw een belangrijke beheersfunctie voor landschap en natuur. De combinatie van de kleinschaligheid, de stedelijke druk en de kwetsbaarheid van het gebied maakt het noodzakelijk dat producten en diensten van de agrarische bedrijven een hoger financieel rendement opleveren dan in andere delen van Nederland. Het percentage bedrijven met nevenactiviteiten (verbreding) is in deze regio dan ook relatief groot.

In de regio Centraal Zuid-Limburg wordt de landbouw gekenmerkt door de akkerbouw, grondgebonden (melk)veehouderij en de fruitteelt. De landbouw in de regio is in twee delen te verdelen. In het noorden van de regio is het merendeel ingericht voor akkerbouw. In het zuidelijke deel van de regio zijn de graasdierbedrijven meer vertegenwoordigd. In dit deel van de regio zijn de agrarische bedrijven over het algemeen iets groter van schaal. Een vergelijking met de provincie Limburg en Nederland laat zien dat de relatieve schaalgrootte van de agrarische bedrijven in

In figuur 2.10 is ingezoomd op de verschillende segmenten waaruit de verbrede landbouw bestaat. Voor Centraal Zuid-Limburg springt de beheerslandbouw duidelijk uit de figuren. Bij beheerslandbouw gaat het om agrarische grond waar natuurbeheer wordt bedreven door de grondgebruiker. Op basis van een beheersovereenkomst levert de grondgebruiker natuur. In de regio Centraal Zuid-Limburg heeft zo'n 22% van de agrarische bedrijven een beheersovereenkomst. Landelijk ligt dit percentage met 7,6% beduidend lager.

Ook de eigenproductie en huisverkoop en het aantal boerenbedrijven met een vorm van verblijfsaccommodaties ligt in de regio Centraal Zuid-Limburg opvallend hoger dan gemiddeld. Waar de eigenproductie en huisverkoop door in de gehele regio goed is vertegenwoordigd, zijn de boerenbedrijven met een vorm van verblijfsaccommodatie voornamelijk sterk vertegenwoordigd in Gulpen-Wittem en Vaals (respectievelijk 9,9 en 14 procent). Dit beeld komt overeen met de sterke vertegenwoordiging van de toeristisch-recreatieve sector in beide gemeenten.

Een klein maar groeiend segment van nevenactiviteiten van agrariërs, betreffen zorgtaken. Een zorgboerderij is een land- of tuinbouwbedrijf waar mensen met een zorgvraag een passende dagbesteding vinden en/of meewerken. Er zijn zelfstandige boerderijen, waar de boerderij het eigendom is van een agrarisch gezin en er bestaan instellingsboerderijen, waar de boerderij eigendom is van een zorginstelling. De meeste zorgboerderijen bieden dagbesteding voor mensen die zorg en begeleiding nodig hebben. Hoeveel zorg en begeleiding iemand nodig heeft verschilt per persoon. Er zijn ook boerderijen die sociale activering, arbeidstraining of een begeleide werkplek bieden. Het werk op de boerderij is dan bedoeld om arbeidsritme en sociale contacten op te doen. Het kan ook zijn dat mensen naar de boerderij gaan om bij te komen en zich te bezinnen op de toekomst. Juist in de regio Centraal Zuid-Limburg, waar zorgvoorzieningen en kennis van zorg aanwezig is en het bovendien zeer aangenaam verblijven is, kunnen zorgboerderijen mogelijkheden bieden voor agrariërs die hun activiteiten willen verbreden. In de praktijk zien we echter dat verbrede landbouw met zorgtaken nog zeer weinig plaatsvindt in de regio.

2.6 Conclusie

Binnen Zuid-Limburg is de regio Centraal Zuid-Limburg een landelijke regio met een woonfunctie. In de regio is de bevolkingsomvang in relatieve zin sterker gedaald dan de werkgelegenheid. Dit houdt in dat de regio in het verleden nog sterker een woonfunctie vervulde dan nu het geval is. Zowel de bevolkings- als de werkgelegenheidsontwikkeling bleven het afgelopen decennium in de regio Centraal Zuid-Limburg achter bij het regionale gemiddelde.

In meer landelijke regio's vervullen de agrarische en industriële sector vaak een bepalende rol in de ontwikkeling van de economie. Dit geldt in zekere mate ook voor Centraal Zuid-Limburg. De laatste jaren is de werkgelegenheid in deze sectoren wel afgenomen. Hier staat echter een sterke groei van de toeristisch-recreatieve sector tegenover. De werkgelegenheidsgroei in de laatstgenoemde sector lag in Centraal Zuid-Limburg het afgelopen decennium boven het landelijk gemiddelde. De potentievolle ligging van de regio speelt een belangrijke rol. Het landschap biedt evenals de natuur en de cultuurhistorie, goede kansen voor verdere ontwikkeling van de toeristisch-recreatieve sector.

“Regels zijn bevroren doelen”

Hij is een voorstander van weinig regels en veel creativiteit. Kijkend naar de economie van Centraal Zuid-Limburg ziet burgemeester D.A.M. Akkermans van Voerendaal veel perspectief in de combinatie van zorg en recreatie: de helende helling. Maar de koppeling van de rust en de ruimte met de zilveren economie komt volgens Akkermans nog te weinig uit de verf. Zelf is hij doordrongen van de noodzaak daartoe de regelgeving drastisch in te perken. “Regels zijn bevroren doelen.”

“Als regio moet je het lef hebben een thema te kiezen. En dat mag best een thema zijn waarin techniek en de menselijke maat meer tot uitdrukking komen. Denk bijvoorbeeld aan de zilveren economie. Deze regio is rijk aan zorg- en kennisinstellingen én je hebt hier veel ouderen. Dus kan dit gebied de proeftuin zijn voor de demografische voorsprong. Je zou daar heel makkelijk een economische markt omheen kunnen creëren. Het revalidatiecentrum in Hoensbroek, dat toonaangevend is in Nederland, zou verder in de regio kunnen uitwaaiëren. Ook denk ik aan het zorghuis van de toekomst, waarin alle zorgfacetten worden gecombineerd, gelegen in een zorgvallei in Parkstad. Met de nieuwste ontwikkelingen op het gebied van domotica en ict. De bakermat van die zilveren economie kan, kortom, prima in deze regio liggen. En dat betekent dan weer dat er een groot aantal toeleveranciers hierheen trekt.”

“De vraag is vervolgens: hoe kun je binnen het thema health, care en cure de rust en de ruimte beter benutten? Kleinschaligheid moet daarbij ons voordeel zijn. Het bourgondische leven, culinaire hoogstandjes, de rust, de ruimte en wellness passen prachtig bij elkaar. Verbreding van de agrarische sector kan daarbij uitkomst bieden. De toeristische sector kan een rol spelen. Ik denk dat we in het algemeen een wat eenzijdig beeld hebben van toerisme: een hotel en drie weken hier overnachten. Terwijl de toekomst op dit terrein meer ligt bij de kortetermijnarrangementen. Maar daarvoor ontbreekt het gigantisch aan verknoping. We hebben in dit opzicht te weinig flexibiliteit in ons aanbod. De overheid en andere partijen hebben teveel gezegd: markt, los het maar op. En nu worden de consequenties voelbaar, zichtbaar: werk vloeit weg, investeringen verdwijnen, de consumptie loopt terug. Dus moeten we een nieuwe formule bedenken. Een nieuwe menukaart maken. Die zuurstof en dat groen blijven altijd onze kracht, die vergezichten, die hoogteverschillen. En daar moeten we op voortborduren met nieuwe concepten. Enerzijds hebben we daar de hoeders van de ruimte, de agrarische sector, en anderzijds hebben we de zorgaanbieders die via schaalvergroting instellingen creëren en dus niet meer die persoonlijke aandacht kunnen geven waaraan behoefte is. Want iedereen wil zorg op maat.”

“Daarom zal de patiënt die een snelle ingreep krijgt in een hoogwaardige medische instelling in de toekomst moeten kunnen herstellen op andere plekken, midden in ons landelijke gebied, met aandacht voor ons bourgondische leven. Dit is een mooi voorbeeld van een helende helling. En als je daar ook nog de koppeling maakt met de productie van streekproducten, de trots van de regio, dan heb je iets om te promoten.”

“Maar dan moet je als overheid het lef hebben om te zeggen: ja, verhip, op sommige plekken laat ik wél wat toe. Waarbij bijvoorbeeld agrariërs zonder veel regels een aantal kamers beschikbaar kunnen stellen en de gasten kunnen proeven van het Limburgse leven. Dat betekent ook dat zo'n ondernemer niet bij de overheid tegen tal van barrières aanloopt of bij een bank tegen allerlei zekerheidsstellingen. Want je zit met nogal wat hinderlijke regelgeving. Stel dat iemand van een tractor afknikkert, dan heb je meteen de arbeidsinspectie op bezoek. Zo simpel als het in het buitenland wordt afgeschilderd -meehelpen met de boer in Zwitserland of druiven plukken in Frankrijk- zo ingewikkeld is het in Nederland. De regelzucht heeft hier heel veel van die creativiteit teniet gedaan. Ik ben een voorstander van weinig regels en van veel creativiteit.”

“Zelf hebben we met een kleine tien gemeenten in Limburg het voortraject Deregulering lopen. Daarbij houden we alle regels tegen het licht en zullen we er zeker een aantal van afschaffen. Een mooi voorbeeld is de evenementenregelgeving. Als wij samen een barbecue willen organiseren in de straat, waarom moeten we dan in viervoud een vergunning aanvragen? Terwijl we juist voor de vitaliteit van de kern mensen oproepen met elkaar in contact te treden: hou een buurtfeestdag of maak een straatkookboek, doe iets met elkaar. Maar dan zijn er ineens allerlei vergunningen nodig. Daar willen we dus vanaf.”

D.A.M. Akkermans (burgemeester Voerendaal)

3. Positie regio Zuid-Limburg in breder perspectief

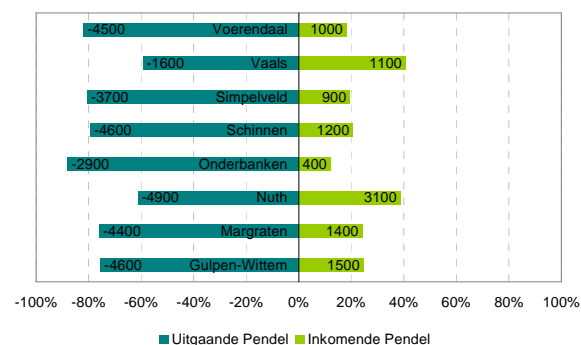
3.1 Inleiding

Regio Centraal Zuid-Limburg is een oase van rust en natuur omsloten door stedelijk gebied. We zullen in dit hoofdstuk ingaan op de economische verbondenheid tussen Centraal Zuid-Limburg en het omliggend stedelijk gebied. Daarbij gaan we in op arbeidsmarktrelaties (woon-werkverkeer), koopstromen (winkelen en uitgaan) en zakelijke relaties (handelsstromen). Daarnaast bestuderen we in hoeverre de drie gemeenten in economisch opzicht met elkaar verbonden zijn.

3.2 Arbeidsmarkt

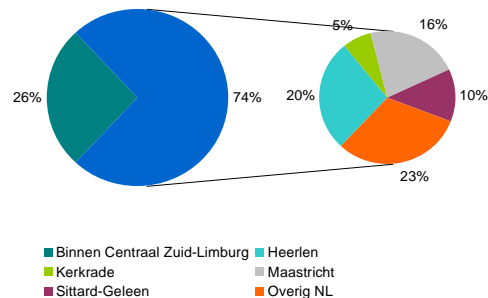
In deze paragraaf zullen we ons richten op arbeidsmarktrelaties⁸ en dus de pendel tussen verschillende gemeenten. Arbeidsmarktrelaties vormen een belangrijk deel van economische relaties. De regionale economie staat of valt immers bij de beschikbaarheid van voldoende (gekwalficeerd) personeel. Uit figuur 3.1 blijkt dat alle gemeenten in Centraal Zuid-Limburg een uitgaand pendelsaldo kennen. In de ene gemeente is het uitgaand pendelsaldo iets groter dan in de andere, maar het beeld is onmiskenbaar: Centraal Zuid-Limburg is een woongebied. Een kwart van alle uitgaande pendel van de gemeenten in Centraal Zuid-Limburg blijft binnen de regio. In figuur 3.2 is weergegeven waar de overige driekwart van de uitgaande pendelaars heen gaat. Maar liefst de helft van de werkende beroepsbevolking in Centraal Zuid-Limburg werkt in één van de omliggende steden. Het blijkt dat Heerlen de belangrijkste bestemmingsgemeente is voor de pendelaars uit Centraal Zuid-Limburg. Maastricht en Sittard-Geleen trekken ook veel pendelaars aan. In figuur 3.3 zien we dat Voerendaal sterk op Heerlen is gericht, Margraten juist op Maastricht, Schinnen op Sittard-Geleen en Simpelveld is weer iets meer op Kerkrade gericht. Dit alles heeft uiteraard te maken met de ligging van deze gemeenten nabij de genoemde steden.

Figuur 3.1: Uitgaande en inkomende pendel Centraal Zuid-Limburg (2004)

Bron: CBS, bewerking Rabobank

Figuur 3.2: Uitgaande pendel; vanuit woongebieden Centraal Zuid-Limburg naar werkgebieden (2004)

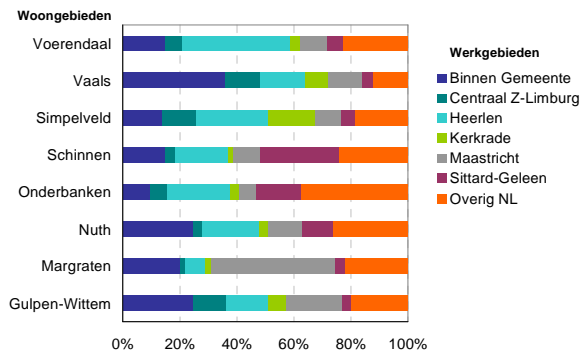
Bron: CBS, bewerking Rabobank

Als we bestuderen hoe belangrijk de lokale beroepsbevolking is voor het lokale bedrijfsleven, dan valt op dat het bedrijfsleven in de regio relatief sterk gericht is op de eigen beroepsbevolking. Ongeveer 55% van alle banen in de regio wordt ingevuld door de eigen bevolking. Verder wordt ongeveer een 22% van het aantal banen in de regio ingevuld door mensen uit de omliggende steden Maastricht, Sittard-Geleen, Heerlen en Kerkrade. Andersom geredeneerd, is ook Centraal Zuid-Limburg een belangrijke bron voor arbeid voor de omliggende steden. Dat geldt met name voor Heerlen en Kerkrade, waar respectievelijk 16% en 13% van de banen wordt ingevuld door inwoners uit Centraal Zuid-Limburg. In Maastricht en Sittard-Geleen is dat respectievelijk 10% en 8%.

⁸ Door ontbrekende gegevens is de pendel met België en Duitsland niet meegenomen.

Overigens, wordt ook nog zo'n 2% van de banen ingevuld door mensen uit België. Het zou hier deels kunnen gaan om Nederlanders die over de grens wonen, maar nog in Nederland werken.

Figuur 3.3: Uitgaande pendel; vanuit woongebieden gemeenten naar werkgebieden (2004)

Bron: CBS, bewerking Rabobank

De steden zijn dus met name van belang voor Centraal Zuid-Limburg als werkgebied en in mindere mate als bron van arbeid voor het bedrijfsleven. Dit alles duidt op een vrij sterke arbeidsmarktrelatie tussen Centraal Zuid-Limburg en de omliggende steden en met name Heerlen. Centraal Zuid-Limburg vervult duidelijk een woonfunctie in de regio.

3.3 Winkelen en uitgaan

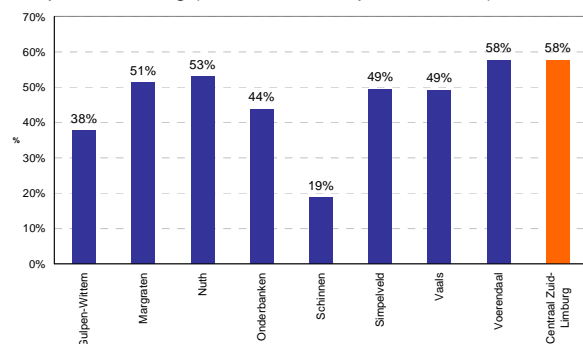
Naast arbeidsmarktstromen kunnen we de economische relaties tussen gebieden ook weergeven middels koopstromen. Gaan de

inwoners van Centraal-Zuid-Limburg voor hun boodschappen naar de eigen dorpskern of gaan ze naar de dichtbijgelegen stedelijke centra? Andersom stellen we ook de vraag aan de orde of de winkel- en horecavoorzieningen in Centraal Zuid-Limburg veel mensen van buiten de regio trekken? Hierbij wordt gebruik gemaakt van Rabobank-gegevens betreffende winkel- en horeca-uitgaven van consumenten uit regio. Helaas zijn in deze gegevens geen bestedingen in en vanuit het buitenland meegenomen. We mogen dus aannemen dat in dit grensgebied nog veel betaalstromen tussen de regio en de Belgische en Duitse grensstreek plaatsvinden.

In de eerste plaats kijken we naar de mate waarin de gemeenten in Centraal Zuid-Limburg erin slagen om de koopkracht van de lokale bevolking te binden. Zoals uit figuur 3.4 blijkt, is de koopkrachtbinding in Centraal Zuid-Limburg zo'n 58%. Dat betekent dat een groot deel van de bestedingen van de eigen inwoners, namelijk 42%, afvloeit naar andere gebieden. In de figuur is de koopkrachtbinding van de afzonderlijke gemeenten ook weergegeven. De gemeenten Voerendaal, Vaals en Gulpen-Wittem kennen wel een sterke koopkrachtbinding met de eigen inwoners. Het zijn dan ook de gemeenten waarin de grootste kernen in het gebied liggen. In deze kernen is ook een uitgebreid voorzieningenaanbod aanwezig. Dat geldt niet voor de gemeente Onderbanken en met name Schinnen, waar de koopkrachtbinding erg laag is.

Figuur 3.4: koopstromen in de regio (1)

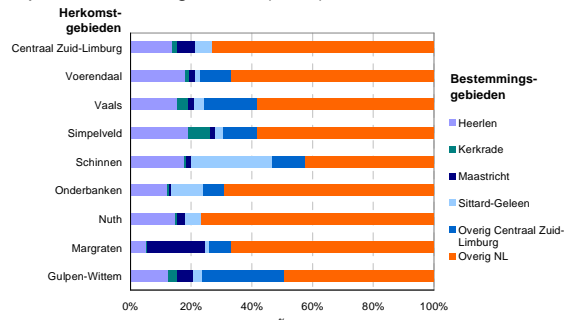
Koopkrachtbinding (% van totale koopkracht; 2005)

Bron: Rabobank

Figuur 3.5: koopstromen in de regio (2)

Koopkrachtafvloeiing naar... (2005)

Bron: Rabobank

Opvallend is dat Maastricht niet veel bestedingen van Centraal Zuid-Limburg naar zich toetrekt. In figuur 3.5 zien we namelijk dat het grootste deel van de koopkrachtafvloeiing terecht komt in de

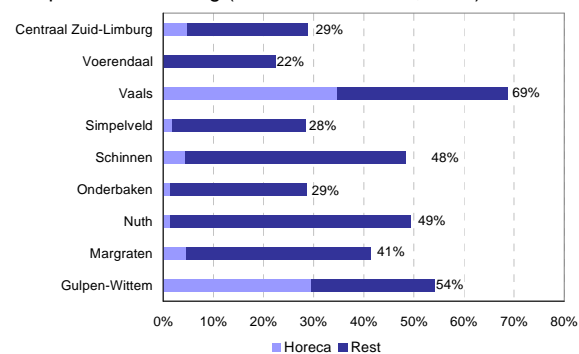
gemeente Heerlen. Voor de gemeente Margraten geldt wel dat Maastricht een belangrijke winkelgemeente is. Ook blijft nog een aanzienlijk deel van de bestedingen binnen de regio Centraal Zuid-Limburg. Met name voor de gemeenten Vaals en Gulpen-Wittem geldt dat veel bestedingen terecht komen in de buurgemeenten in Centraal Zuid-Limburg.

In hoeverre zijn de detailhandel en horeca in regio Centraal Zuid-Limburg afhankelijk van consumenten uit andere gebieden? Consumenten van buiten de regio zorgen voor 29 procent van de inkomsten in de detailhandel en horeca. Dit percentage blijkt binnen de regio wel duidelijk te verschillen. De gemeenten Vaals en Gulpen-Wittem blijken relatief meer klanten van buiten de regio te trekken dan bijvoorbeeld Voerendaal, Simpelveld en Onderbanken (zie figuur 3.6). Dit heeft zonder enige twijfel te maken met de toeristische functie van deze twee gemeenten. Zoals uit vorig hoofdstuk bleek, is het aandeel van de toeristisch-recreatieve sector in de totale werkgelegenheid in deze twee gemeenten namelijk het grootst. Verder blijkt ook uit figuur 3.6 dat juist in deze gemeenten de horeca een zeer groot deel van de bestedingen voor zijn rekening neemt.

Het verzorgingsgebied van de regio blijkt een zeer wijd verspreid patroon te kennen. De zeer sterke toeristisch-recreatieve functie van het gebied en de geringe regionale verzorgingsfunctie zorgen ervoor dat de herkomst van de bestedingen verspreid is over het hele land. De directe stedelijke omgeving zorgt slechts voor een gering deel van de bestedingen in Centraal Zuid-Limburg. De gemeenten in de eigen regio blijken over het algemeen een belangrijker bron van bestedingen te zijn dan de nabij gelegen stedelijke gebieden.

Figuur 3.6: koopstromen in de regio (3)

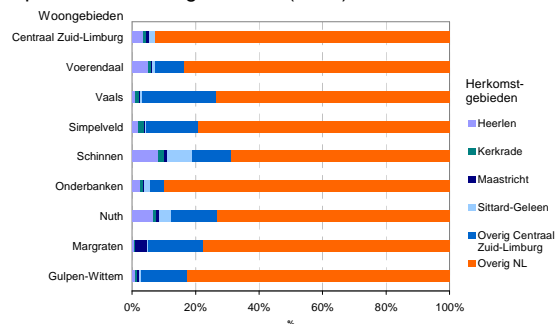
Koopkrachttoevloeiing (% van totale omzet; 2005)

Bron: Rabobank

Figuur 3.7: koopstromen in de regio (4)

Koopkrachttoevloeiing vanuit... (2005)

Bron: Rabobank

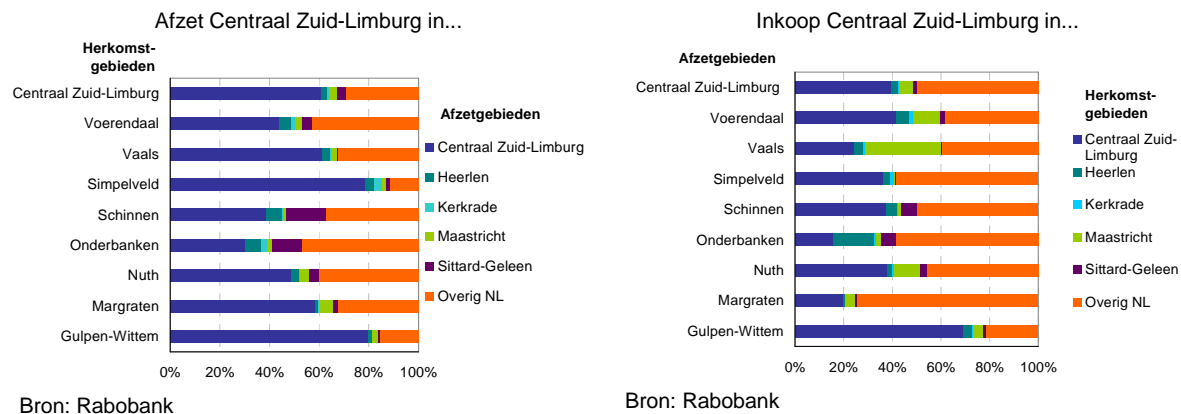
3.4 Zakelijke markt

De intermediaire relaties tussen regio Centraal Zuid-Limburg enerzijds en de omliggende gebieden anderzijds meten we met behulp van een Rabobank-database met zakelijke transacties tussen zakelijke klanten van de bank. Daarbij moet worden aangetekend dat de buitenlandse markt van import-exportrelaties niet is meegenomen. Een deel van de feitelijk inkoop- en afzetmarkt van het bedrijfsleven in de onderzochte regio's blijft daarmee buiten beschouwing. Voor een goede analyse van de onderlinge verhoudingen tussen de diverse onderzochte regio's is dat echter niet storend.

Voor de afzet van het bedrijfsleven in Centraal Zuid-Limburg blijkt de eigen intermediaire markt veruit het belangrijkste: 61% van de afzet wordt binnen de regio gerealiseerd (zie figuur 3.8). Vervolgens is onderzocht hoe groot het belang van de omliggende steden is voor de afzet vanuit Centraal Zuid-Limburg. Ongeveer 11% van de afzetrelaties vindt plaats met het bedrijfsleven in de omliggende steden. In Schinnen en Onderbanken is het bedrijfsleven relatief sterker gericht op de bedrijven in de omliggende steden en met name de afzetrelaties met het aangrenzende Sittard-Geleen blijken hier sterk te zijn. Voor de gemeenten Simpelveld en Gulpen-Wittem geldt dat bijna 80% van de afzetrelaties plaatsvindt binnen de regio Centraal Zuid-Limburg. Het grootste deel van de afzet vindt echter buiten de omliggende gebieden plaats: bijna 25 procent van de totale afzet.

Figuur 3.8,3.9: belang zakelijke markten omliggende regio's voor regio Zuid-Limburg qua afzet en inkoop (2005)

Als we kijken naar de bestedingen van het bedrijfsleven in regio Centraal Zuid-Limburg in de omliggende gebieden, dan valt op dat veel goederen en diensten worden ingekocht in Maastricht. Dat geldt met name voor de gemeenten Vaals, Nuth en Voerendaal. De inkooprelaties van het bedrijfsleven in Onderbanken is juist weer meer op Heerlen gericht. Het grootste deel van de bestedingen vindt echter plaats in Overig Nederland (50 procent).

Tot slot valt het op dat 40 procent van de bestedingen, zo'n 60 procent van de inkomsten in regio Centraal Zuid-Limburg vormen. Dit houdt in dat de regio voor omliggende gebieden als afzetgebied belangrijker is dan als toeleverancier. Met andere woorden: het bedrijfsleven in regio Centraal Zuid-Limburg geeft meer uit aan het bedrijfsleven in omliggende gebieden, dan dat het inkomsten uit omliggende gebieden ontvangt.

3.5 Conclusie

Regio Centraal Zuid-Limburg is omsloten door een aantal sterk stedelijke gemeenten met relatief grote economisch belang: Heerlen, Kerkrade, Maastricht en Sittard-Geleen. Gezien deze ligging kan worden verwacht dat er sterke economische relaties zijn tussen het landelijke middengebied en de omliggende stedelijke gebieden. Echter, geen van de stedelijke gebieden vervult een zeer sterke economische functie voor de regio. Alleen op het gebied van arbeidsmarkt zijn er vrij sterke relaties waar te nemen tussen Centraal Zuid-Limburg en de omliggende steden. Opvallend is de sterke interne gerichtheid voor wat betreft de verkooprelaties van het bedrijfsleven in de regio. De omliggende steden spelen slechts een marginale rol als afnemer van producten uit de regio. Dat geldt ook voor toeleveranciers. De toeleveranciers voor bedrijven uit de regio zijn echter verspreid over heel Nederland. De koopstromen tonen hetzelfde beeld. Particuliere klanten van de horeca en detailhandel uit de regio komen ook vanuit heel Nederland. Dit kan verklaard worden door onder meer met de sterke toeristisch-recreatieve functie van de regio.

De regio kent eigenlijk twee subgebieden. Het zuidelijk deel met Margraten, Vaals, Simpelveld en Gulpen-Wittem en een noordelijk deel met Nuth, Schinnen, Voerendaal en Onderbanken. Binnen deze twee deelgebieden blijkt een groot deel van de economische relaties af te spelen. Voor beide gebieden geldt dat Heerlen de belangrijkste stad is waarmee economische relaties worden onderhouden. Verschillen zijn dat het zuidelijk deel sterker gericht op Maastricht en het noordelijk deel meer op Sittard-Geleen.

“We kunnen van Zuid-Limburg de parel aan onze ketting maken”

Ze zijn het er allebei over eens dat Zuid-Limburg over een groot potentieel beschikt. H. Penders, algemeen directeur van Rabobank Centraal Zuid-Limburg en C.S. Kleinman, onder meer hoogleraar aan de TU in Eindhoven, zien een gouden toekomst voor de regio weggelegd. “Als we de komende twintig jaar een miljard opzij zetten, kunnen we van Zuid-Limburg de parel aan onze ketting maken.”

“Als je kijkt naar wat Zuid-Limburg sinds de jaren zeventig heeft gepresteerd, moet je zeggen: chapeau! Want met de mijnsluiting heeft men destijds vrijwel het complete bestaansrecht van de regio onderuit gehaald. En ondanks dat is de streek erin geslaagd om het oorspronkelijke niveau in anderhalve generatie terug te krijgen”, aldus een trotse Kleinman. “We zijn misschien niet de beste van de klas, maar we doen gewoon heel goed mee. De regio heeft haast geen zwakke punten en heel veel potentie. Want nergens in Nederland zie je zo’n werklust, zo’n rijk en afwisselend landschap, zo’n bloeiend verenigingsleven en zo’n grote sociale betrokkenheid.” Penders onderschrijft dat. “Als je alleen al kijkt naar de toekomst van ons toerisme, zie je dat de regio een enorm potentieel heeft. Over een jaar of tien zullen Nederlanders in grote getale naar dit unieke deel van Nederland komen. Dan gaan ze echt niet meer voor 200 euro naar Turkije, hooguit in de zomer. Het enige zwakke aan de regio is misschien dat het aanpassingstempo wat omhoog kan en dat de mogelijkheden meer benut zouden moeten worden.”

Kleinman ziet interessante opties om de regio economisch nog verder te vitaliseren. “We zouden beter gebruik moeten maken van onze kennisinfrastructuur – de technische universiteit van Aken, de fenomenale medische faculteit van de universiteit van Maastricht en de hoogwaardige universiteit van Luik. We hebben hier een aantal mooie kastelen, mensen die heel intelligent en innovatief zijn en heel veel gelegenheid om te ontspannen. Als we de topcompanies in de wereld nou eens een kasteel voor hun holding aanbieden, met alle toeters en bellen, en we krijgen het voor elkaar hier vier topbedrijven naartoe te halen, dan zal deze streek zich enorm ontwikkelen. En dan maakt het niet uit in welke sector die bedrijven zitten, als ze maar hoog innovatief zijn op medisch, mechanisch of maatschappelijk niveau.” Penders benadrukt dat deze ondernemingen dan wel in het landschap moeten passen. “Ik denk dan niet zozeer aan DSM-achtige bedrijven, maar meer aan van de technologie afgeleide zaken. En als je dat dan ook nog eens kunt combineren met het toerisme til je ook die sector naar een ander niveau.” Kleinman: “Het gaat om de combinatie van kleinschalige hoog intelligente bedrijven hier met een zeer hoogwaardige productie in den lande, dus tegen de stedelijke agglomeraties aan. Je combineert de kennis en kunde van de ons omringende universiteiten met de research van de multinationals die je hier naartoe haalt. Met de kleine bedrijfjes die daaromheen worden opgericht, ontstaat een enorm innovatief krachtenveld en dan is Limburg over twintig jaar top of the world. Maar om dit scenario werkelijkheid te laten worden, hebben we de Rabobank nodig. Zij kan een cruciale rol spelen. Niet alleen bij de financiering van ondernemingen, maar ook bij het formuleren van nieuw beleid.”

Penders wil die visie wel uitdragen. “Alleen samen kom je tot iets nieuws. Aan ons allereerst de taak om te zorgen dat we als bank de juiste schaal hebben om een actieve en initiërende rol te kunnen spelen. Vervolgens is het zaak dat de regio op bestuurlijk gebied minder versnipperd raakt en de politiek deze plannen gaat faciliteren. Dus ook een einde maakt aan die vertragende procedures.” Kleinman: “Daarbij moeten ook de grenzen worden geslecht. En ook daarbij zou de Rabo een voortrekkersrol kunnen vervullen. Door te zeggen: ‘we hebben het over één Europa en daarvoor willen we ons sterk maken. We pakken Zuid-Limburg als proefgebied en daar gaan wij mankracht en middelen inzetten om ervoor te zorgen dat al die belemmeringen die er nu zijn worden getackeld’. Dat zou bovendien een goede PR zijn: ‘Rabobank gaat de grenzen slechten.’. Maar serieus, als zij de komende twintig jaar ook nog eens een miljard opzij zet, kunnen we van Zuid-Limburg de parel aan onze ketting maken.”

H. Penders (algemeen directeur Rabobank Centraal Zuid-Limburg) en C.S. Kleinman (hoogleraar TU Eindhoven, vakgroep Constructief Ontwerpen, hoofdredacteur Cement en directeur-eigenaar Kleinman Holding)

Bijlagen

Bijlage 1 Toelichting methodiek economische thermometer

De thermometers voor economische groei en economische kracht zijn ontwikkeld door het Directoraat Kennis & Economisch Onderzoek van Rabobank Nederland. Ze zijn primair bedoeld om indicatie te geven van het reilen en zeilen van regionale economieën in ons land. Ze hebben daarom vooral een signalerende functie.

Bij beide thermometers is gekozen voor een viertal indicatoren die de economische groei respectievelijk kracht duiden. Het rapportcijfer dat de regio Centraal Zuid-Limburg voor een indicator krijgt toebedeeld, is gebaseerd op de score van de regio ten opzichte van die van andere regio's in ons land. De mate waarin de regionale score afwijkt van het gemiddelde van alle regio's (de standaarddeviatie) vertaalt zich in rapportpunten die de regio meer of minder krijgt toebedeeld dan dat landelijke gemiddelde: een zes. Ter illustratie: bij een verschil met het gemiddelde van de regio's van bijvoorbeeld 0,625 plus of min de standaardafwijking, krijgt de regio 0,75 punt meer of minder dan een zes.

Deze berekeningswijze is voor alle indicatoren hetzelfde. Het rapportcijfer voor economische groei en kracht is het evenredige gemiddelde van de vier bijbehorende indicatoren.

Bijlage 2 Bronnen

- ABF Research (2005), PRognose-, Informatie-, en MONitoring Systeem (PRIMOS)
- Alterra (2005), BelevingsGIS; waardering van het Nederlandse landschap door de bevolking op kaart
- Bruins, A., V. Schutjens & F. van Uxem (2000), Zelfstandig ondernemerschap in Nederland en de regio's. In: Van der Velden, W. & E. Wever (red.), Regio's in Beweging; Dynamiek en Continuïteit in de Regionale Economie van Nederland
- CBS (2000), CBS Bodemstatistiek
- CBS (2003), CBS Landbouwtellingen
- CBS (2004), CBS Pendelgegevens
- CBS (2006), CBS Bevolkingsstatistiek
- Kamer van Koophandel; Uitkomsten Enquête Regionale BedrijfsOntwikkeling (ERBO) 2001-2003, 2006
- Kamer van Koophandel (2006). Mutatiebalans 2005
- Kamer van Koophandel (2007), Barometer Economie Limburg
- Kenniscentrum Toerisme & Recreatie (2006), Toeristische Trendrapportage Limburg 2005/06
- Landelijk Informatie Systeem Arbeidsorganisatie (LISA) (2006), cijfers werkgelegenheid
- Provincie Limburg (2006), Limburg in Cijfers
- Provincie Limburg (2006), Trends en ontwikkelingen in Limburgse Landbouw
- Rabobank Nederland (2006), Kiezen of Delen; www.rabobankgroep.nl/kennisbank
- Rabobank Nederland (2006), Visie op Provinciale Dynamiek; www.rabobankgroep.nl/kennisbank
- Stichting Natuur en Milieu (2005), Mooi Land
- VROM / DG Ruimte (2006), IBIS Registratie bedrijventerreinen
- ZKA (2004), Ontwikkeling toeristische bestedingen Limburg 1997-2002

Bijlage 3 Belangrijke economische indicatoren op een rij

Indicatoren	Centraal Zuid-Limburg	Provincie Limburg	Nederland
Bevolkingsomvang 1996	104.612	1.133.669	15.493.889
Bevolkingsomvang 2006	100.547	1.131.938	16.334.210
Natuurlijke aanwas 2001–2005	-425	1.255	289.277
Migratiesaldo 2001–2005	-1.999	-5.417	188.105
Gemiddelde leeftijd bevolking 1996	39,2	38,6	37,6
Gemiddelde leeftijd bevolking 2006	42,7	41,4	39,2
Rapportcijfer economische prestatie 2003	5,97	6,0	6,0
Rapportcijfer economische groei 2003	6,13	5,75	6,0
Rapportcijfer werkgelegenheidsgroei 2003	4,0	5,25	6,0
Rapportcijfer omzetgroei 2003	6,75	5,50	6,0
Rapportcijfer exportgroei 2003	7,0	6,25	6,0
Rapportcijfer winstgroei 2003	6,75	6,00	6,0
Rapportcijfer economische kracht 2003	5,81	6,25	6,0
Rapportcijfer investeringen 2003	5,5	5,75	6,0
Rapportcijfer exportoriëntatie 2003	6,75	7,50	6,0
Rapportcijfer productiestructuur 2003	6,0	5,75	6,0
Rapportcijfer bedrijfsdynamiek 2003	5,0	6,00	6,0
Aantal banen 1996	22.372	452.960	6.399.227
Aantal banen 2004	24.506	502.637	7.481.750
Aantal banen 2005	24.034	490.370	7.441.596
Banen in landbouw en visserij 1996 (%)	10,5	4,9	5,9
Banen in industrie en bouwnijverheid 1996 (%)	22,3	23,0	30,6
Banen in transport 1996 (%)	5,1	6,5	5,6
Banen in handel en horeca 1996 (%)	30,3	22,3	20,7
Banen in zakelijke diensten 1996 (%)	9,1	14,9	10,3
Banen in non-profit diensten 1996 (%)	22,7	28,5	27,1
Banen in landbouw en visserij 2005 (%)	8,4	4,3	3,5
Banen in industrie en bouwnijverheid 2005 (%)	16,6	24,2	19,0
Banen in transport 2005 (%)	3,5	6,2	6,4
Banen in handel en horeca 2005 (%)	33,3	22,5	22,1
Banen in zakelijke diensten 2005 (%)	11,7	11,8	17,6
Banen in non-profit diensten 2005 (%)	26,7	30,9	31,4
Werkzame beroepsbevolking 2006	40.017	465.914	6.983.526
Gemiddelde werkloosheidspercentage 2001–2006	5,7	5,5	4,95
Aantal banen in de toeristisch–recreatieve sector 1996	2.218	23.129	255.036
Aantal banen in de toeristisch–recreatieve sector 2005	2.753	27.513	307.858
Netto oppervlak bedrijventerrein 1996 (ha)	136	5.418	60.829
Netto oppervlak bedrijventerrein 2005 (ha)	144	6.214	70.282

Indicatoren	Gulpen-Witterm	Margraten	Nuth	Onderbanken
Bevolkingsomvang 1996	8.494	14.036	16.714	13.121
Bevolkingsomvang 2006	8.366	13.439	15.920	12.959
Natuurlijke aanwas 2001-2005	-19	63	-170	24
Migratiesaldo 2001-2005	-455	-252	-497	-62
Gemiddelde leeftijd bevolking 1996	38,9	38	39,5	38,8
Gemiddelde leeftijd bevolking 2006	42,7	41,5	43,3	41,6
Rapportcijfer economische prestatie 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer economische groei 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer werkgelegenheidsgroei 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer omzetgroei 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer exportgroei 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer winstgroei 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer economische kracht 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer investeringen 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer exportoriëntatie 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer productiestructuur 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer bedrijfsdynamiek 2003	-	-	-	-
Aantal banen 1996	3.963	3.110	6.015	838
Aantal banen 2004	4.269	3.522	5.825	1.003
Aantal banen 2005	4.236	3.538	5.693	966
Banen in landbouw en visserij 1996 (%)	12,7	20,2	5,9	14,1
Banen in industrie en bouwnijverheid 1996 (%)	17,9	14,6	33,5	18,6
Banen in transport 1996 (%)	4,6	3,1	9,2	2,7
Banen in handel en horeca 1996 (%)	34,9	26,9	26,1	30,2
Banen in zakelijke diensten 1996 (%)	6,7	10,4	8,2	7,8
Banen in non-profit diensten 1996 (%)	23,2	24,8	17,1	26,6
Banen in landbouw en visserij 2005 (%)	9,4	15,8	5,1	7,6
Banen in industrie en bouwnijverheid 2005 (%)	13,3	15,0	24,1	14,3
Banen in transport 2005 (%)	2,7	2,4	5,0	2,2
Banen in handel en horeca 2005 (%)	40,2	28,5	31,5	30,8
Banen in zakelijke diensten 2005 (%)	9,5	11,2	12,4	9,6
Banen in non-profit diensten 2005 (%)	24,9	27,1	21,9	35,5
Werkzame beroepsbevolking 2006	5.653	5.496	6.624	3.534
Gemiddelde werkloosheidspercentage 2001-2006	5,95	5,15	5,7	6,35
Aantal banen in de toeristisch-recreatieve sector 1996	1.056	296	208	118
Aantal banen in de toeristisch-recreatieve sector 2005	1.115	391	254	116
Netto oppervlak bedrijventerrein 1996 (ha)	2	16	68	3
Netto oppervlak bedrijventerrein 2005 (ha)	2	29	68	0

Indicatoren	Schinnen	Simpelveld	Vaals	Voerendaal
Bevolkingsomvang 1996	11.840	13.875	15.610	10.922
Bevolkingsomvang 2006	11.317	13.524	14.954	10.068
Natuurlijke aanwas 2001–2005	-26	-134	-249	86
Migratiesaldo 2001–2005	-174	-8	-333	-218
Gemiddelde leeftijd bevolking 1996	38,4	40,4	39,7	40
Gemiddelde leeftijd bevolking 2006	42,3	44,2	42,7	42,9
Rapportcijfer economische prestatie 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer economische groei 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer werkgelegenheidsgroei 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer omzetgroei 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer exportgroei 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer winstgroei 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer economische kracht 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer investeringen 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer exportoriëntatie 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer productiestructuur 2003	-	-	-	-
Rapportcijfer bedrijfsdynamiek 2003	-	-	-	-
Aantal banen 1996	2.135	2.198	2.248	1.865
Aantal banen 2004	2.672	2.644	2.728	1.843
Aantal banen 2005	2.609	2.484	2.622	1.886
Banen in landbouw en visserij 1996 (%)	8,5	7,8	5,5	13,2
Banen in industrie en bouwnijverheid 1996 (%)	22,7	21,6	15,7	19,1
Banen in transport 1996 (%)	3,5	3,2	3,2	3,6
Banen in handel en horeca 1996 (%)	29,4	28,6	45,3	25,3
Banen in zakelijke diensten 1996 (%)	13,9	7,3	9,6	11,1
Banen in non-profit diensten 1996 (%)	22,1	31,6	20,8	27,6
Banen in landbouw en visserij 2005 (%)	7,2	6,6	4,0	10,5
Banen in industrie en bouwnijverheid 2005 (%)	18,9	8,7	10,9	17,4
Banen in transport 2005 (%)	1,5	9,0	1,0	3,4
Banen in handel en horeca 2005 (%)	28,0	30,8	47,8	26,5
Banen in zakelijke diensten 2005 (%)	15,8	10,6	9,4	13,7
Banen in non-profit diensten 2005 (%)	28,6	34,4	26,8	28,4
Werkzame beroepsbevolking 2006	5.102	3.974	5.381	4.253
Gemiddelde werkloosheidspercentage 2001–2006	5,7	5,4	5,45	6,15
Aantal banen in de toeristisch–recreatieve sector 1996	139	175	510	183
Aantal banen in de toeristisch–recreatieve sector 2005	149	275	754	243
Netto oppervlak bedrijventerrein 1996 (ha)	24	12	4	7
Netto oppervlak bedrijventerrein 2005 (ha)	11	17	7	10

Colofon

Titel

Vitaal Centraal Zuid-Limburg
Een economische schets van de regio

Samengesteld door Kennis en Economisch Onderzoek van Rabobank Nederland

Onderzoekers

Arjan Bakkeren
Martijn van Dordrecht

Interviews

Enrico Versteegh

Eindredactie

Arjan Bakkeren

In opdracht van

Rabobank Centraal Zuid-Limburg

Contactadressen

Rabobank Centraal Zuid-Limburg
Directiesecretariaat
Postbus 22026, 6360 AA Nuth
Tel. (045) 565 70 00

Rabobank Nederland

Directoraat Kennis en Economisch Onderzoek
UCP 515, Postbus 17100, 3500 HG Utrecht
Tel. 030 2162661

Het rapport staat ook op het internet

www.rabobankgroep.nl/kennisbank

© Rabobank Centraal Zuid-Limburg

Het gebruik van cijfers en/of tekst als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Vermenigvuldigen en/of openbaarmaking in welke vorm ook, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van de opdrachtgever. De samenstellers en opdrachtgever aanvaarden geen aansprakelijkheid voor drukfouten of andere onvolkomenheden in deze publicatie.